

LEERPLAN

Technologische wetenschappen B+S
2de graad D-finaliteit
II-TeWe-d

BRUSSEL

D/2021/13.758/041

Disclaimer

Gezien de te grote omvang en gedetailleerdheid van het geheel van de basisvorming en de specifieke vorming zoals bepaald door de Vlaamse regering (eindtermen, specifieke eindtermen, beroepskwalificaties) zal er, in tegenstelling tot het oorspronkelijke opzet van onze leerplannen, veelal onvoldoende ruimte zijn om de leerplandoelen in dit leerplan met voldoende diepgang te realiseren binnen de beschikbare onderwijstijd of voor het schoolbestuur, het lerarenteam of de individuele leraar om eigen inhoudelijke of didactische keuzes te maken.

De leerplannen 2de graad zijn opgesteld onder voorbehoud van de uitspraak van het Grondwettelijk Hof met betrekking tot het verzoekschrift waarmee de schorsing en de vernietiging van dat decreet wordt gevraagd.

Naargelang de samenstelling van de studierichting waarvoor een leerplan geldt, integreren de leerplandoelen eindtermen basisvorming, cesuurdoelen en/of doelen die leiden naar een beroepskwalificatie. In de concordantietabel geven we duidelijk aan welke leerplandoelen de eindtermen basisvorming, de cesuurdoelen en/of de doelen die leiden naar een beroepskwalificatie realiseren. De opgenomen cesuurdoelen en de doelen die leiden naar een beroepskwalificatie werden in overleg met de onderwijsverstrekkers vastgelegd en zijn onder voorbehoud van de goedkeuring van de curriculumdossiers 2de graad.

1 Algemene inleiding

De start van de modernisering secundair onderwijs gaat gepaard met een nieuwe generatie leerplannen. Net zoals in de eerste graad zijn de nieuwe leerplannen van de tweede graad ingebed in het vormingsconcept van de katholieke dialoogschool en gaan ze uit van de professionaliteit van de leraar en het eigenaarschap van de school en het lerarenteam.

1.1 Het leerplanconcept: vijf uitgangspunten

De nieuwe leerplannen vertrekken vanuit het **vormingsconcept** van de katholieke dialoogschool en laten toe om optimaal aan te sluiten bij het pedagogisch project van de school en de beleidsbeslissingen die de school neemt vanuit haar eigen visie op onderwijs (taalbeleid, evaluatiebeleid, zorgbeleid, ICT-beleid, kwaliteitsontwikkeling, keuze voor vakken en lesuren ...).

De nieuwe leerplannen ondersteunen **kwaliteitsontwikkeling**: het leerplanconcept spoot met kwaliteitsverwachtingen van het Referentiekader onderwijskwaliteit (ROK). Kwaliteitsontwikkeling volgt dan als vanzelfsprekend uit keuzes die de school maakt bij de implementatie van leerplannen.

De nieuwe leerplannen faciliteren een **gerichte studiekeuze** na de tweede graad. Het proces van de studiekeuze eindigt immers niet na de eerste graad. In de tweede graad onderzoeken leerlingen meer gericht waar hun capaciteiten liggen en wat hun talenten zijn. Leerplannen zijn daarbij een belangrijk hulpmiddel. Doelen sluiten aan bij de verwachte competenties van leerlingen die voor een bepaalde studierichting kiezen. De feedback en evaluatie bij de realisatie ervan beïnvloeden op een positieve manier hun keuze voor een meer geprofileerde studierichting in de derde graad.

De nieuwe leerplannen gaan uit van de **professionaliteit** van de leraar en het **eigenaarschap** van de school en het lerarenteam. Ze bieden pedagogisch-didactisch voldoende ruimte voor een eigen aanpak van de leraar, het lerarenteam of de school [\[zie disclaimer\]](#).

De nieuwe leerplannen borgen de **samenhang** in de vorming van de tweede graad. Leerplannen zorgen voor een samenhangend fundament van vorming voor alle leerlingen binnen een finaliteit en een studierichting. Ze vertrekken vanuit een gemeenschappelijk referentiekader en hanteren een gelijkgerichte terminologie met respect voor de eigenheid van elk vak. De samenhang in de tweede graad betreft zowel de verticale samenhang (de plaats van het leerplan in de opbouw van het curriculum) als de horizontale samenhang binnen studierichtingen en over studierichtingen en finaliteiten. Waar relevant geven de leerplannen expliciet aan met welke doelen van andere leerplannen in de school verdere afstemming mogelijk is. Op die manier faciliteren en stimuleren de leerplannen leraren om over de vakken heen samen te werken en van elkaar te leren, leraren basisvorming (incl. godsdienstleraren) en leraren specifieke vorming. Een verwijzing van een vakleeraar naar de lessen van een collega laat de leerlingen niet alleen aanvoelen dat de verschillende vakken onderling samenhangen en dat ze over dezelfde werkelijkheid gaan, maar versterkt ook de mogelijkheden tot transfer.

In wat volgt gaan we dieper in op een aantal uitgangspunten.

1.2 De vormingscirkel – de opdracht van secundair onderwijs

De leerplannen vertrekken vanuit een gedeelde inspiratie die door middel van een vormingscirkel voorgesteld wordt. We 'lezen' de cirkel van buiten naar binnen.

- Een lerarenteam werkt in een katholieke dialogeschool die onderwijs verstrekt vanuit een **specifieke traditie**. Vanuit het eigen pedagogisch project kiezen leraren voor wat voor hen en hun school goed onderwijs is.
- Ze wijzen leerlingen daarbij de weg en gebruiken daarvoor **wegwijzers**. Die zijn een inspiratiebron voor hen en hun collega's en zorgen voor een Bijbelse 'drive' in hun onderwijs.
- De kwetsbaarheid van leerlingen ernstig nemen betekent dat elke leerling **belooftevol** is en alle leerkansen verdient. Die leerling is **uniek als persoon** maar ook **verbonden** met de klas, de leraar, de school en de bredere samenleving.

Scholen zijn daarbij **gastvrije plaatsen** waar leerlingen en leraren elkaar ontmoeten in diverse contexten. De leraar vormt zijn leerlingen vanuit een **genereuze** attitude, hij geeft om zijn leerlingen en hij houdt van zijn vak. Hij durft af en toe de gebaande paden verlaten en stimuleert de **verbeelding en creativiteit** van leerlingen. Zo zaait hij door zijn onderwijs de kiemen van een hoopvolle, **meer duurzame en meer rechtvaardige wereld**.

- Leraren vormen leerlingen door middel van inhouden van vorming, die we groeperen in **vormingscomponenten**: levensbeschouwelijke vorming, culturele vorming, economische vorming, lichamelijke vorming, maatschappelijke vorming, natuurwetenschappelijke en technische vorming, sociale vorming, talige vorming en wiskundige vorming. De aaneengesloten cirkel van vormingscomponenten wijst erop dat vorming een geheel is en zich niet in schijfjes laat verdelen. Je kan onmogelijk over culturele vorming spreken zonder met taal bezig te zijn; je kan niet beweren dat wetenschap en techniek geen band hebben met economie, wiskunde of geschiedenis. Dwarsverbindingen doorheen de vakken zijn daarbij belangrijk. De vormingscirkel vormt dan ook een dynamisch geheel van elkaar voortdurend beïnvloedende en versterkende componenten.
- Een leraar vormt leerlingen als **individuele leraar** maar werkt ook binnen **lerarenteams** en binnen een **beleid van de school**. De gemeenschappelijke leerplannen (Gemeenschappelijk funderend leerplan en Gemeenschappelijk leerplan ICT) helpen daartoe. Ze worden gestuurd door keuzes die een school (schoolbestuur, beleidsteam, lerarenteam) maakt. Het Gemeenschappelijk funderend leerplan zorgt voor het fundament van heel de vorming dat gerealiseerd wordt in vakken, in projecten, in schoolbrede initiatieven of in een specifieke schoolcultuur.
- De uiteindelijke bedoeling is om **alle leerlingen** kwaliteitsvol te vormen. Die leerlingen zijn dan ook het hart van de vormingscirkel, zij zijn het op wie we inzetten. Zij dragen onze hoop mee: de nieuwe generatie die een meer duurzame en meer rechtvaardige wereld zal creëren.

1.3 Ruimte voor leraren(teams) en scholen

[zie disclaimer]

De vrijheid die de leraar krijgt om met het leerplan te werken vraagt van hem een grote professionaliteit. Professionaliteit vergt meesterschap. De leraar is dus een meester in zijn vak; hij beheerst de inhouden die hij onderwijst. Een diep gevoel van verantwoordelijkheid en de overtuiging dat elke leerling het recht heeft om op een goede manier gevormd te worden, liggen aan de basis van zijn professioneel bezig zijn.

Vorming is voor die leraar nooit te herleiden tot een cognitieve overdracht van inhouden. Vorming is iets wat hem in die mate beroert dat hij voor iedere leerling de juiste woorden en gebaren zoekt om de wereld te ontsluiten. Hij wil de leerling tot bij de wereld brengen. De leraar introduceert leerlingen in de wereld waarvan hij houdt en hij probeert hen ook vriend van die wereld te laten worden. Een leraar zorgt er bijvoorbeeld voor dat leerlingen gegrepen kunnen worden door de cultuur van het Frans of door het ambacht van een metselaar. Hij initieert leerlingen in een wereld en probeert hen zover te brengen dat ze er hun eigen weg in kunnen vinden.

We hebben de leerplandoelen noch chronologisch noch hiërarchisch geordend. Vanuit het pedagogisch project van de school, vanuit zijn passie, expertise en creativiteit, in functie (van de beginsituatie) van de klasgroep kan de leraar eigen accenten leggen en differentiëren. Hij kan kiezen welke leerplandoelen hij op welke manier samenneemt bij het uitwerken van lessen, thema's of projecten.

In het leerplan leggen we geen didactische werkvormen vast. Ter ondersteuning van leraren(teams) geven we voor bepaalde leerplanonderdelen een indicatie van de nodige onderwijstijd. Dat betekent dat leraren(teams) alle vrijheid hebben om langere leerlijnen op te bouwen en in te zetten op de spiraalsgewijze aanpak van bepaalde inhoudelijke leerplandoelen. Leraren bepalen zelf welke contexten ze laten spelen, welke methodieken ze hanteren.

1.4 Differentiatie

De nieuwe leerplannen bieden volop kansen om gedifferentieerd te werken. Ze laten toe om te differentiëren op verschillende manieren

- verschillende inhoudelijke keuzes;
- doelen integreren;
- inhouden verbreden door andere contexten aan bod te laten komen;
- verdieping aanbieden;
- in te spelen op verschillen in het abstractievermogen van leerlingen.

Differentiëren is van belang in alle leerlingengroepen. Leerlingen die starten in een studierichting van de tweede graad en voor wie dit leerplan bestemd is, behoren immers wel tot de doelgroep, maar bevinden zich niet noodzakelijk in dezelfde beginsituatie. Dikwijls hebben zij reeds een niet te onderschatten – maar soms sterk verschillende – bagage mee vanuit de eerste graad, de gevolgde basisoptie, de thuissituatie en vormen van informeel leren. Het is belangrijk om zicht te krijgen op die aanwezige kennis en vaardigheden en vanuit dat gegeven, soms gedifferentieerd, verder te bouwen.

Ook de motivatie van leerlingen is soms sterk verschillend. Sommige leerlingen denken meer conceptueel en abstract. Andere leerlingen komen vanuit een meer concrete benadering sneller tot inzichtelijk denken. Een context is betekenisvol voor een leerlingengroep, een andere context voor een andere.

Daarnaast bieden leerplannen kansen om de complexiteit van leerinhouden aan te passen. Dat kan door een complexere situatie te schetsen, een minder ingewikkelde bewerking of handeling voor te stellen, of door het aanbieden van meer kennis of vaardigheden leerlingen uit te dagen.

Verschiede leerinhouden aanbieden aan verschillende leerlingen is één vorm van differentiatie. Andere mogelijkheden zijn differentiëren in didactiek, in graad van autonomie en ondersteuning. De ene leerling kan snel zelfstandig werken, de andere heeft intense begeleiding nodig. In de wenken bij de leerplandoelen verwijzen we naar mogelijkheden tot differentiëren. Dat kan door al dan niet ondersteuning of hulpmiddelen aan te bieden in de vorm van voorbeelden, schrijfkaders, stappenplannen ...

Didactische differentiatie kan ook betrekking hebben op het flexibel aanwenden van de beschikbare leertijd, zoals variëren in tempo van onderwijzen en in leertempo van leerlingen, de ene leerling of

leerlingengroep wat meer tijd geven dan de andere om hetzelfde te leren.

Differentiatie kan ook door leerlingen naar verschillende producten te laten toewerken die dan naar gedifferentieerde vormen van evaluatie leiden.

1.5 Opbouw van de leerplannen

Elk leerplan is opgebouwd volgens een vaste structuur: algemene inleiding, situering, pedagogisch-didactische duiding, leerplandoelen, basisuitrusting, concordantie. Alle onderdelen van het leerplan maken inherent deel uit van het leerplan. Schoolbesturen van Katholiek Onderwijs Vlaanderen die de leerplannen gebruiken, verbinden zich tot de realisatie van het gehele leerplan.

In de **algemene inleiding** belichten we het nieuwe leerplanconcept dat Katholiek Onderwijs Vlaanderen heeft gehanteerd en gaan we o.m. dieper in op de visie op vorming, de ruimte voor leraren(teams) en scholen en de mogelijkheden tot differentiatie.

In de **situering** beschrijven we - waar relevant - de samenhang met de eerste graad, de samenhang in de tweede graad en de plaats in de lessentabel.

In de **pedagogisch-didactische duiding** komen de inbedding in het vormingsconcept, de krachtlijnen, de opbouw, de leerlijnen, de aandachtspunten met o.m. de nieuwe accenten van het leerplan aan bod.

De **leerplandoelen** zijn sober en helder geformuleerd waarbij het leerplandoel als geheel het verwachte niveau van realisatie en beheersing aangeeft. Waar relevant voegen we bij de leerplandoelen een opsomming of een afbakening (★) toe die duidelijk aangeeft wat bij de realisatie van het leerplandoel aan bod moet komen. Ook de pop-ups bevatten informatie die noodzakelijk is bij de realisatie van het leerplandoel.

Alle leerplandoelen zijn te bereiken, met uitzondering van attitudes. Leerplandoelen die een **attitude** zijn en dus na te streven, duiden we aan met een sterretje (*).

We tonen de **samenhang** met andere leerplannen in de **tweede graad**. Zo geven we het overleg in lerarenteams alle kansen. Waar relevant verwijzen we ook naar **samenhang met de eerste graad** en naar specifieke items die reeds in de leerplannen van de eerste graad aan bod kwamen.

Tenslotte geven we een aantal zinvolle of inspirerende **wenken** (✓). Het aantal wenken is doorgaans beperkt; het betreft voornamelijk een noodzakelijke toelichting bij leerplandoelen of specifieke begrippen, suggesties voor een mogelijke didactische aanpak of een afbakening van de leerstof.

De **basisuitrusting** geeft aan welke materiële uitrusting vereist is om de leerplandoelen te kunnen realiseren.

In de **concordantie** geven we aan welke leerplandoelen gerelateerd zijn aan bepaalde eindtermen, cesuurdoelen of doelen die leiden naar beroepskwalificaties.

Samenvattend [\[zie disclaimer\]](#)

De nieuwe leerplannen geven richting en laten ruimte. Ze faciliteren de inhoudelijke dynamiek en de continuïteit in een school en lerarenteam. Ze vormen een kwaliteitskader dat inzet op een eigen visie en een identiteitskader dat de unieke identiteit van een school in de diverse samenleving versterkt en ondersteunt. Zo garanderen we binnen het kader dat door de Vlaamse regering werd vastgelegd voldoende vrijheid voor schoolbesturen om het eigen pedagogisch project vorm te geven vanuit de eigen schoolcontext. We versterken het eigenaarschap van scholen die d.m.v. eigen beleidskeuzes de vorming van leerlingen gestalte geven. We creëren ook ruimte voor het vakinhoudelijk en pedagogisch-didactisch meesterschap van de leraar, maar bieden – via pedagogische begeleiding – ondersteuning waar nodig.

2 Situering

2.1 Samenhang met de eerste graad

In het leerplan Natuur, ruimte & techniek van de eerste graad komen reeds discipline-overstijgende STEM-vaardigheden aan bod zoals bij het onderzoeken van verschijnselen en systemen in aardrijkskunde, natuurwetenschappen en techniek. Ook het modelleren en problemen oplossen komt aan bod. Daarnaast duiden leerlingen interacties tussen mens, natuur, techniek en ruimte. Ook in het leerplan wiskunde ligt er meer nadruk op probleemoplossend denken. Bij berekeningen staat het handig en inzichtelijk rekenen meer centraal. Nieuw is dat leerlingen reeds een beschrijvend statistisch onderzoek uitvoeren.

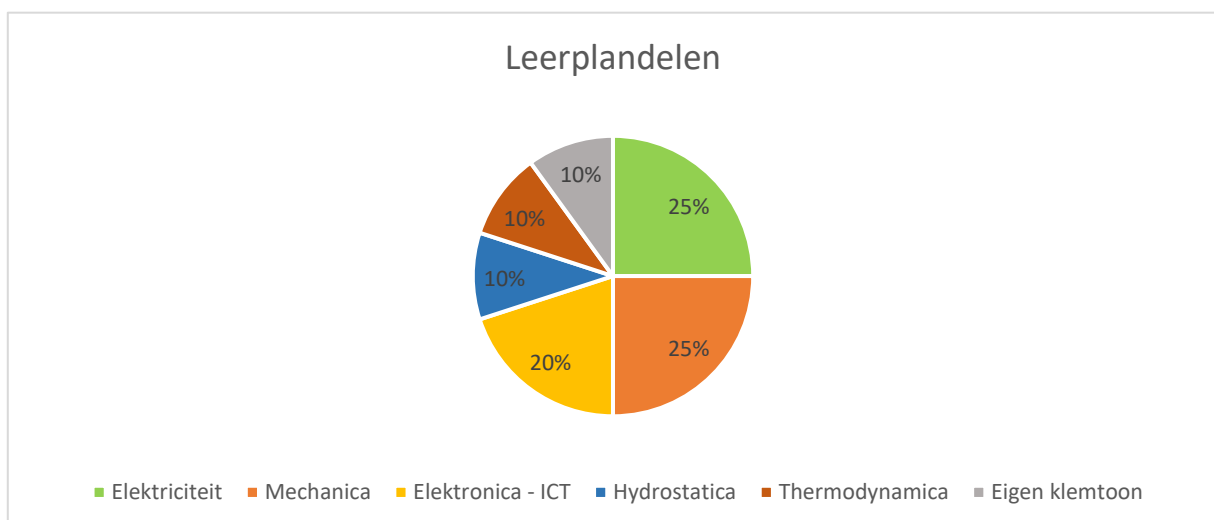
We vinden in het leerplan Natuur, ruimte & techniek doelen terug die betrekking hebben op kracht en (verandering van) beweging, energie, materie, structuur en functies in systemen, interacties tussen mens, natuur, techniek en ruimte, kringlopen en voortplanting. Nieuw voor de eerste graad is dat deze breed-wetenschappelijke thema's een invulling krijgen vanuit zowel aardrijkskunde, natuurwetenschappen als techniek. Deze invulling kan zowel vanuit aparte vakken Aardrijkskunde, Natuurwetenschappen als Techniek gebeuren als vanuit het interdisciplinaire leerplan Natuur, ruimte & techniek. In de leerplannen Natuurwetenschappen van de tweede graad ontwikkelen leerlingen meer inzicht in deze wetenschappelijke thema's of de zogenaamde 'Big Ideas in Science'.

2.2 Samenhang in de tweede graad

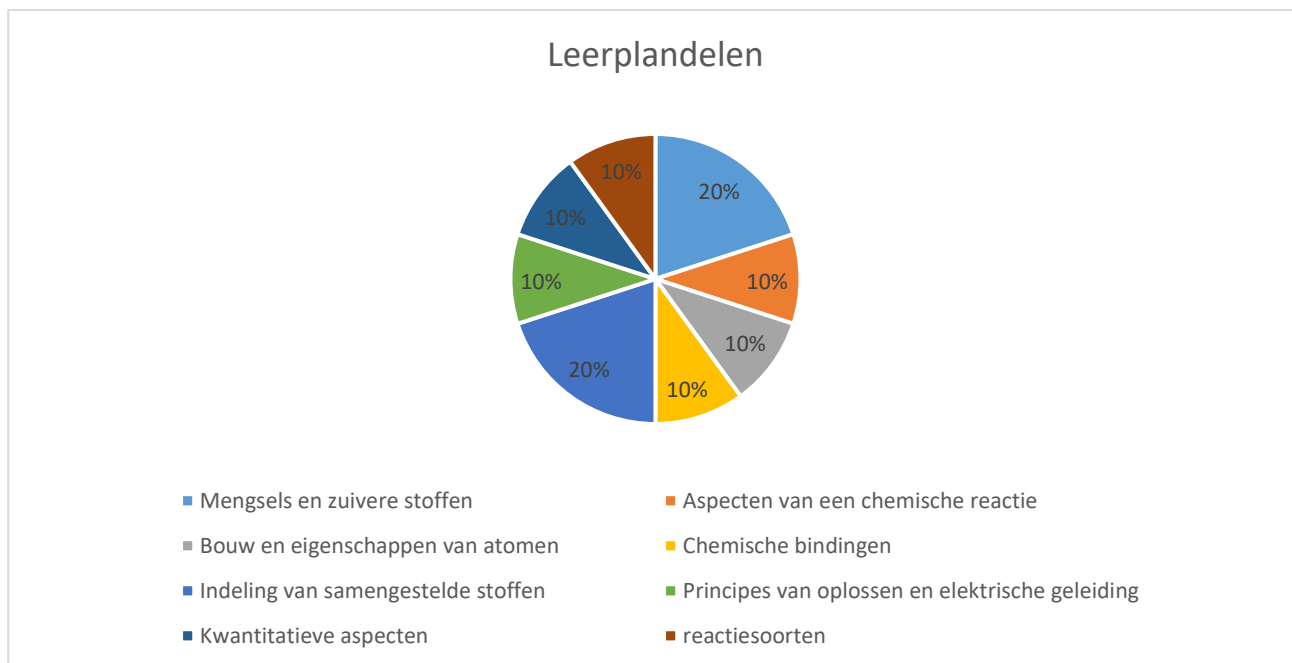
Betekenisvol STEM-onderwijs doorbreekt de grenzen van traditionele disciplines en leert verbanden leggen tussen concepten, fenomenen en toepassingen, door de leerlingen een aantal vakdiscipline-overschrijdende werkwijzen te laten ervaren. Dit kan je als leraar realiseren door de leerdoelen van het leerplan Technologische wetenschappen (Fysica – Chemie) doelgericht te combineren met inhoudelijke doelen in Biologie, Aardrijkskunde en Wiskunde.

2.3 Plaats in de lessentabel

De leerdoelen technologische wetenschappen en engineering zijn gericht op 16 graduren en zijn bestemd voor de studierichting Technologische wetenschappen. Onderstaand grafiek maakt duidelijk dat de onderdelen aan elkaar gelinkt zijn en niet zonder elkaar kunnen binnen het geïntegreerd projectmatig werken. Zonder in een strakke opdeling in vakken te vervallen kan een mogelijke verdeling van onderdelen over de graad als volgt. [\[zie disclaimer\]](#)

De leerdoelen chemie en engineering zijn gericht op 3 graduren en zijn bestemd voor de studierichting Technologische wetenschappen. Onderstaand grafiek maakt duidelijk dat de onderdelen aan elkaar gelinkt zijn en niet zonder elkaar kunnen binnen het geïntegreerd projectmatig werken.

3 Pedagogisch-didactische duiding

3.1 Technologische wetenschappen en het vormingsconcept

Het leerplan Technologische wetenschappen is ingebed in het vormingsconcept van de katholieke dialogeschool. In het leerplan ligt de nadruk op de natuur- en technisch-wetenschappelijke vorming en er is een verbinding met de wiskundige vorming en maatschappelijke vorming. De wegwijzers duurzaamheid en verbeelding maken er inherent deel van uit.

Natuurwetenschappelijke en technische vorming

Via de verschillende wetenschapsvakken worden jongeren in staat gesteld om op een methodische wijze betrouwbare kennis te verwerven. Leerlingen stellen hun denkbeelden bij door ze te confronteren met denkbeelden van anderen en door samen te argumenteren. Door het inzetten van wetenschappelijke concepten leren leerlingen een fysische werkelijkheid of een natuurlijk fenomeen te vatten. Daarnaast leren ze om wetenschappelijke, technische en wiskundige inzichten in te zetten om complexe vragen of levenssechte problemen op te lossen. Verwondering, het voeden van nieuwsgierigheid zijn een belangrijke motor om verschijnselen op een wetenschappelijke manier te beschrijven en te verklaren. Niet alleen de inhouden maar vooral de duurzaamheid van kennis en vaardigheden, het zelf denken en kritisch zijn, het zelf kunnen onderzoeken en ontwerpen zijn richtinggevend.

In natuurwetenschappelijke en technische vorming wordt kennis opgebouwd vanuit een wetenschappelijke methode. Hierbij wordt het onderzoekend leren/leren onderzoeken in het lesgebeuren en in het uitvoeren van practica geïntegreerd. Leerlingen leren om in verschillende contexten aan de hand van hulpmiddelen en meetinstrumenten te observeren, te meten, te onderzoeken en te experimenteren. Ze leren op een veilige en duurzame manier omgaan met materialen, chemische stoffen, levende materie en technische systemen.

Tijdens de technisch-wetenschappelijke vorming ontwikkelen de leerlingen hun technologisch denken en vaardig zijn, als ook het probleemoplossend leren en het leren ontwerpen.

Een vlot gebruik van informaticatechnologieën in wetenschappen en technische vorming kan een sterk hulpmiddel zijn. Ook simulatie- en tekensoftware kan een krachtig hulpmiddel zijn bij conceptvorming en inzicht in abstracte begrippen. Dit geldt zowel voor het bekijken en gebruiken van simulaties, als voor het zelf creëren ervan.

Wiskundige vorming

Wiskunde is een taal om patronen in de werkelijkheid compact en ondubbelzinnig te beschrijven, en wordt daarvoor veelvuldig gebruikt in wetenschap en techniek. Een vlot gebruik van wiskundige symbolen en kennis van bewerkingen en conventies zijn noodzakelijke vaardigheden om zowel wetenschappelijke en technologische kennis te verwerven als om te communiceren. Wiskunde is ook een krachtig instrument om complexe problemen te beschrijven en op te lossen. De lessen binnen het leerplan Technologische wetenschappen bieden een waaier aan opportuniteiten om de leerlingen te laten inzien hoe (op het eerste zicht abstracte) wiskundige technieken concrete toepassingen hebben. De leerlingen kunnen op deze manier dieper inzicht in en appreciatie voor wiskunde verwerven, terwijl ze hun wetenschappelijke en technologische kennis verdiepen.

Maatschappelijke vorming

Wetenschappen en techniek vervullen een cruciale rol in onze samenleving. De ontwikkelingen in de geneeskunde, telecommunicatie, biotechnologie, ... hebben een grote impact op het welzijn van mensen. Dit vormt dan ook een grote uitdaging voor de wetenschappen en techniek namelijk in het creëren van een samenleving waarin onderzoeks- & innovatiepraktijken streven naar duurzame, ethisch aanvaardbare en maatschappelijk gewenste resultaten. In de diverse wetenschaps- en technische vakken willen we de maatschappelijke betrokkenheid bij leerlingen bevorderen. Leerlingen moeten in staat worden gesteld om bij te dragen aan en hun zegje te doen over onderzoek & innovatie en om kritisch te reflecteren over de rol van de mens in het systeem aarde.

De **wegwijzers duurzaamheid en verbeelding** kleuren het leerplan Technologische wetenschappen. Werken vanuit duurzaamheid legt sterk de nadruk op de intrinsieke verbondenheid van alle dingen en mensen en het behoud en de verbetering van een duurzame wereld. Inhoudelijk gaat het ook om het belang van biodiversiteit en duurzaam omgaan met technologie met aandacht voor ecologie

Verbeelding in het leerplan geeft leraren en leerlingen zuurstof om uitdagingen, vragen en problemen niet op één bepaalde manier op te lossen of te beantwoorden en om vooropgestelde methodes niet slaafs te volgen. De praktijk heeft immers in essentie een creatief karakter.

Uit die vormingscomponenten en wegwijzers zijn de krachtlijnen van het leerplan ontstaan.

3.2 Krachtlijnen

Technische processen en wetenschappelijke methoden toepassen om betrouwbare kennis te verwerven

In Technologische wetenschappen verwerven leerlingen, op een onderzoekende, experimenterende en exploratieve wijze, inzicht in de fysische concepten: elementen van de krachtenleer, verandering van beweging, statisch evenwicht in het vlak, arbeid en energie, hydrostatica, elektrische gelijkstroomkringen, elektromagnetisme en inductie, elektrostatica, elektronica, ICT en thermodynamica; en inzicht in concepten binnen de chemie.

Computationale, natuur- en technologisch-wetenschappelijke vaardigheden, denk- en werkwijzen verwerven

Leerlingen leren wetenschappelijke methoden toepassen. Daarnaast analyseren zij natuurlijke en technische systemen aan de hand van STEM-concepten. Ze leren meetinstrumenten gebruiken en omgaan met grootheden en eenheden. Daarbij leren ze ook om geïnformeerd te werken met materialen en stoffen. Leerlingen leren natuurwetenschappelijke, technologische en wiskundige modellen ontwikkelen om te verklaren of om geïntegreerde STEM-oplossingen voor problemen te ontwikkelen.

Engineeringmethodieken aanwenden om systemen te ontwerpen, te realiseren of aan te passen

De leerlingen leren technische processen en systemen engineeren tijdens geïntegreerde projecten met betrekking tot mechanische, elektromechanische, elektrische of elektronische realisaties. Ze leren materialen en constructies aanwenden met een link naar chemie. Ze ontwerpen en programmeren programmeerbare sturingen en leren een eenvoudig netwerk opzetten. Ze leren meettechnieken en -methoden gericht toe te passen tijdens onderzoekstechnieken, debugging of diagnosetechnieken. Zorg voor het milieu, veilig en ergonomisch werken vormen een rode draad doorheen de studierichting.

Interacties duiden tussen wetenschappen, techniek, engineering en wiskunde en de samenleving

De leerlingen denken in functie van het concept en leggen de link tussen de verschillende STEM-disciplines onderling bij een concretisering in context. Daarbij gebruiken ze de STEM-concepten (cross-cutting concepts) als vakoverschrijdende denkwijzen en perspectieven om de uitdagingen aan te pakken of vragen te beantwoorden.

STEM kan niet los gezien worden van de samenleving. Ideeën die ontwikkeld worden over natuur, techniek of wiskunde en de concrete inzet van deze ideeën in menselijke activiteiten, technische systemen en (veranderings)processen beïnvloeden maatschappelijke denkbeelden en vice versa.

Bij het onderzoeken en ontwerpen beargumenteren leerlingen de gemaakte keuzes. Daarnaast onderzoeken zij interacties tussen STEM en samenleving.

3.3 Opbouw

Het leerplan omvat leerdoelen engineering en leerdoelen technologische wetenschappen en chemie.

Engineering

Engineering verwijst naar typische, meestal generieke werkwijzen van onderzoekers, ingenieurs, technici ... De leerplandoelen engineering koppel je steeds aan meerdere inhouden en contexten zodat leerlingen vlotter tot transfer komen. De engineeringdoelen bieden ook ruimte aan de leraar om verschillende verbanden tussen kennis en vaardigheden te leggen vanuit een systematische benadering:

- wetenschappelijke methoden voor onderzoek;
- technische systemen en processen bij ontwikkeling;
- modelleren en problemen oplossen in techniek;
- interacties tussen wetenschappen, techniek, engineering en wiskunde.

Technologische wetenschappen

De leerplandoelen technologische wetenschappen behandelen kennis, inzicht en vaardigheden in wetenschappelijke fysische wetmatigheden, technische systemen en processen, technologie en materialen.

De doelen zijn geordend volgens onderstaande rubrieken:

- De wetten van Newton
- Bewegingsleer
- Statisch evenwicht in het vlak
- Materialenleer
- Arbeid en energie
- Gelijkstroomkringen
- Elektrostatica
- Elektromagnetisme en inductie
- Elektronica- ICT
- Hydrostatica
- Thermodynamica

Chemie

De doelen chemie behandelen kennis, inzicht en vaardigheden in wetenschappelijke wetmatigheden en processen in het domein chemie.

De doelen zijn geordend volgens onderstaande rubrieken:

- Mengsels en zuivere stoffen
- Aspecten van een chemische reactie
- Bouw en eigenschappen van atomen
- Chemische bindingen
- Indeling samengestelde stoffen
- Principes van oplossen en elektrische geleiding
- Kwantitatieve aspecten
- Reactiesoorten

3.4 Leerlijnen

3.4.1 Samenhang met de eerste graad

De Engineeringsdoelen in het leerplan Technologische wetenschappen zijn overkoepelende, breed-wetenschappelijke werkwijzen/procedures. Deze leerplandoelen verwijzen naar karakteristieke werkwijzen die terug te vinden zijn bij onderzoekers, ingenieurs, ontwerpers, technici ... Ze bouwen voort op de STEM-doelen (procedurele doelen) in het leerplan 'natuur, ruimte & techniek' of de aparte leerplannen Aardrijkskunde, Natuurwetenschappen, Techniek binnen de eerste graad.

De leerlingen maakten kennis met een technisch proces en een wetenschappelijke methode, waarbij het leren onderzoeken/ontwerpen en het ontwerpen/onderzoekend leren centraal staat.

3.4.2 Samenhang in de tweede graad

Technologische wetenschappen heeft een samenhang met Wiskunde, Chemie en Aardrijkskunde. In Wiskunde leren leerlingen problemen oplossen, wiskundig redeneren, rekenen met reële getallen, 2D-voorstellingen van 3D-situaties analyseren, rekenen met vectoren, formules omvormen, eerstegraadsfuncties en tweedegraadsfuncties gebruiken, beschrijvende statistiek en spreidingsdiagrammen gebruiken. Via de STEM-doelen is het zeker ook interessant samenwerken met het

vak Chemie en Biologie. In functie van een duurzame samenleving is er een samenhang met Aardrijkskunde.

3.4.3 Samenhang met de derde graad

Het leerplan Technologische wetenschappen is de logische studierichting in de 2de graad voor de studierichtingen Technologische wetenschappen en engineering, Informatica- en communicatiewetenschappen en Mechatronica in de derde graad.

3.5 Aandachtspunten

3.5.1 Mogelijke organisatievormen

Het raakvlak tussen de leerplandoelen engineering, technologische wetenschappen en/of chemie is groot. De clusters van leerplandoelen interfereren sterk met elkaar en verdienen bijzondere aandacht. Het staat de school, de vakwerkgroep en/of de leraar vrij hoe concreet men met deze verwevenheid omgaat. De leeromgeving, de expertise van de leraren, de leerling in zijn klasgroep ... zijn kritische factoren in de keuze van de geschikte organisatievorm.

De interactie tussen de STEM-disciplines vraagt een doorgedreven vorm van integratie in het leerplan en ook met vakken buiten het leerplan. Om een idee te geven van de mogelijkheden, schetsen we twee uiterste organisatievormen de concept-context-benadering enerzijds en de context-concept-benadering anderzijds, uiteraard behoort elke tussenvorm tot de mogelijkheden.

Men kan ervoor kiezen om de kennis en inzichten (concepten) van de leerdoelen technologische wetenschappen integraal toe te wijzen aan een cluster technologische wetenschappen, de leerdoelen chemie aan een cluster chemie en het ontwikkelen van competenties engineering te integreren in functie van de context. Deze werkvorm noemen we de **concept-context benadering**. In dat geval stelt men de **technisch-technologische, wetenschappelijke en wiskundige kennis**, nodig om een probleem binnen een gekozen engineeringproject op te lossen **centraal** in de cluster technologische wetenschappen of de cluster chemie. In deze organisatievorm wordt de keuze van projecten hoofdzakelijk gedacht vanuit de leerplandoelen technologische wetenschappen en de leerplandoelen chemie.

Men kan ook kiezen voor de **context-concept benadering** en de clusters integreren. In dat geval vertrekt men van een probleem (context) binnen een gekozen engineeringproject en koppelt er de relevante technisch-technologische, wetenschappelijke en wiskundige inzichten (concepten) aan die nodig zijn om het probleem op te lossen, de **leerplandoelen engineering** staan hier **centraal**.

3.5.2 Samenhang tussen wetenschappen

Betekenisvol STEM-onderwijs doorbreekt de grenzen van traditionele disciplines en leert verbanden leggen tussen concepten, fenomenen en toepassingen. Deze samenhang komt op vier verschillende manieren in het leerplan aan bod:

- Vertrekken vanuit de ideeën en interesses van de leerlingen. Om dit concreet vorm te geven in de didactische praktijk kan je als leraar de concept-contextbenadering of context-concept-benadering hanteren.
- De leerdoelen engineering in het leerplan doelgericht combineren met inhoudelijke leerplandoelen Technologische wetenschappen (Fysica) en Chemie. Aan de hand van de leerdoelen engineering kunnen leerlingen de rol van een aantal vakdiscipline-overschrijdende werkwijzen ervaren.

- Gebruik maken van STEM-concepten. Dit zijn vakdiscipline-overschrijdende denkwijzen (in de vakdidactische literatuur ook soms perspectieven genoemd) om natuurlijke en technische systemen te analyseren. Deze concepten kunnen leerlingen ondersteunen bij het onderzoeken. Om dit aan bod te laten komen zet je als leraar of lerarenteam het leerplandoel engineering LPD 2 in.
- Focussen op breed-wetenschappelijke kernideeën die toepasbaar zijn in meerdere contexten en die de grenzen van individuele disciplines overschrijden. Nadruk op deze kernideeën kan leerlingen helpen om het overzicht te bewaren, om meer complexe ideeën en fenomenen te begrijpen en om problemen op te lossen.

Deze vier manieren om meer samenhang en betekenisgeving in het STEM-onderwijs te verkrijgen overschrijden de grenzen van dit leerplan want ze komen over de graden en over de finaliteiten heen aan bod. Een lerarenteam dat de samenhang tussen S,T,E en M via de geschetste vier manieren oordeelkundig nastreeft, realiseert STEM op niveau van het leerplan.

3.5.3 Methodische samenhang tussen wetenschappen vanuit de doelen engineering

De leerplandoelen engineering zijn overkoepelende, breed-wetenschappelijke werkwijzen/procedures. Deze doelen verwijzen naar karakteristieke werkwijzen die terug te vinden zijn bij onderzoekers, ingenieurs, ontwerpers, technici ... De doelen engineering bouwen voort op de STEM-doelen in het leerplan 'Natuur, ruimte & techniek' of de aparte leerplannen Aardrijkskunde, Natuurwetenschappen, Techniek binnen de eerste graad.

Als leerlingen deze leerplandoelen engineering inoefenen met verschillende inhouden en in verschillende contexten krijgen zij kansen om vlotter tot transfer te komen. Daarom komen de leerplandoelen engineering steeds in combinatie met leerplandoelen uit de leerplanrubrieken van technologische wetenschappen en chemie aan bod. Hierdoor kan het schoolteam verbanden tussen kennis en vaardigheden op verschillende manieren benaderen en meer betekenis geven aan de doelen.

3.5.4 Onderzoekend leren, leren onderzoeken

Onderzoekend leren en leren onderzoeken is een belangrijk item in de leerplandoelen engineering. Het biedt kansen om:

- leerlingen te motiveren vanuit hun verwondering bij het waarnemen van verschijnselen;
- geïnformeerd te leren werken met meetinstrumenten, hulpmiddelen en stoffen;
- ideeën over fenomenen en systemen experimenteel te toetsen en te reflecteren over het wetenschappelijk belang van het empirisch testen van die ideeën;
- ontwikkelen van onderzoeksvaardigheden en een onderzoekende houding (kritisch willen zijn, willen begrijpen, willen delen, willen vernieuwen, nauwkeurigheid, objectief waarnemen, planmatig werken...).

Vanuit de geschetste overwegingen is het weinig zinvol om een minimaal aantal experimenten te omschrijven die leerlingen dienen uit te voeren in een labo. Zo kunnen onderzoeksvaardigheden en begripsontwikkeling ook via meer aanbiedende werkvormen aan bod komen. Hier kunnen ook realisaties, reverse-engineering, demo-experimenten, filmmateriaal, concept cartoons... een belangrijke rol spelen. Vanuit dit perspectief hoeft een doelgericht practicum niet altijd minstens een lesuur te duren.

3.5.5 Ontwerpend leren, leren ontwerpen

Ontwerpend leren en leren ontwerpen benoemen we in het leerplan Technologische wetenschappen met de term engineering. Het biedt leerlingen de kans om creërend, verbeeldend (nieuwe) ontwikkelingen of verbeteringen aan te brengen door:

- een oorspronkelijke idee/probleem te verbreden en verscheidene mogelijkheden/opportunities te onderzoeken;
- vervolgens mogelijkheden/opportunities afwegen en verfijnen tot een idee van oplossing;
- het idee van oplossing omzetten in een prototype en testen in functie van het proces en het product;
- om tenslotte een degelijk ontwerp te realiseren.

Het is meestal een groepsdynamisch gebeuren waarbij de individuen elkaar inspireren bij de verschillende ontwerpfasen. Het gericht inzetten van vergadermethodieken en -technieken zal het probleemoplossend denken ondersteunen en verrijken.

3.5.6 Samenheng vanuit het gebruik van STEM-concepten

STEM-professionals hanteren STEM-concepten (internationaal ook 'crosscutting concepts' genoemd) als 'typische denkwijzen' die kennis uit verschillende disciplines met elkaar kunnen verbinden. Voor leerlingen kunnen deze concepten toegangspoorten zijn om verbanden tussen disciplines te ontdekken.

STEM-concepten:

- patronen;
- systemen;
- modellen;
- schaal, verhouding en hoeveelheid;
- oorzaak en gevolg;
- structuur en functie;
- stabiliteit en verandering;
- behoud, transport en kringloop van energie en materie.

3.5.7 Samenheng vanuit inzicht in 'wetenschappelijke kernideeën' (Big ideas)

Het is belangrijk dat leerlingen er door het wetenschapscurriculum heen in slagen om een zeker overzicht te behouden en de samenhang te zien tussen wetenschappelijke ideeën. Binnen het omvangrijk geheel van ideeën die in een wetenschapscurriculum aan bod komen zijn er een aantal kernideeën die breed kunnen ingezet worden.

Onderstaande kernideeën worden in de literatuur vaak onderscheiden:

- levende wezens bestaan uit cellen met een gelijkaardige structuur;
- organismen evolueren door overerving, variatie en selectie van kenmerken;
- in ecosystemen concurreren organismen om materie en energie;
- materie bestaat uit deeltjes;
- bij elk proces wordt energie omgezet van één vorm in een andere;
- wijziging van beweging vereist interactie met een ander object;
- straling is overal;
- er is een sterke wisselwerking tussen wetenschap, techniek en de samenleving.

In dit leerplan krijgt de aandacht voor kernconcepten over de graden en finaliteiten heen vooral vorm vanuit de leerplanrubrieken. Zij geven de structuur aan waarbinnen een netwerk van begripsvorming zich verder kan uitkristalliseren doorheen het leerproces.

3.5.8 Samenhang met andere leerplannen binnen de finaliteit

Technologische wetenschappen	Bouwwetenschappen	Biotechnische wetenschappen
Wiskunde:		
Gevorderde wiskunde	Uitgebreide wiskunde i.f.v. wetenschappen	Uitgebreide wiskunde i.f.v. wetenschappen
Kernwetenschappen:		
<i>Elektriciteit:</i> <ul style="list-style-type: none"> • elektrostatica • elektromagnetisme • elektrodynamica • gelijkstroomkringen 	<i>Elektriciteit:</i> <ul style="list-style-type: none"> • elektrostatica • elektromagnetisme 	<i>Elektriciteit:</i> <ul style="list-style-type: none"> • elektrostatica • elektromagnetisme
<i>Elektronica (ICT)</i>		
<i>Mechanica:</i> <ul style="list-style-type: none"> • kracht • beweging • statisch evenwicht • arbeid, energie 	<i>Mechanica:</i> <ul style="list-style-type: none"> • kracht • beweging • statisch evenwicht • arbeid, energie 	<i>Mechanica:</i> <ul style="list-style-type: none"> • kracht • beweging • statisch evenwicht • arbeid, energie
<i>Constructieleer</i>	<i>Constructieleer</i>	
<i>Hydrostatica</i>		
<i>Thermodynamica</i>	<i>Thermodynamica</i>	<i>Thermodynamica</i>
<i>Informatica-wetenschappen</i> <ul style="list-style-type: none"> • algoritmen en programmeren • modelleren en simuleren 	<i>Informatica-wetenschappen</i> <ul style="list-style-type: none"> • algoritmen en programmeren • moduleren en simuleren 	<i>Informatica-wetenschappen</i> <ul style="list-style-type: none"> • algoritmen en programmeren • moduleren en simuleren
	- <i>Bouwkunde</i>	
<i>Pakket uit de uitgebreide chemie</i> <ul style="list-style-type: none"> • Scheidingstechnieken en stofeigenschappen • Atoommodellen, atomen en ionen • Hanteren PSE • Chemische formules anorganische stoffen • Classificeren stoffen vanuit formule/vanuit naam + opstellen chemische formules anorganische stoffen • • Toepassingen van organische en anorganische stoffen in het dagelijks leven/ in processen • Chemische reactie - Wet van behoud van massa • Eenvoudige neutralisatiereactie opstellen + Opstellen reactievergelijking van een neerslagreactie, gasvormingsreactie op en ontleden van een eenvoudige redoxreactie • pH, protonen-en hydroxideconcentraties 	<i>Chemie basis:</i> <ul style="list-style-type: none"> • Scheidingstechnieken en stofeigenschappen • Atoommodellen, atomen en ionen • Hanteren PSE • Chemische formules anorganische stoffen • Classificeren stoffen vanuit formule/vanuit naam • • • • Toepassingen van organische en anorganische stoffen in het dagelijks leven/ in processen • Chemische reactie - Wet van behoud van massa • Eenvoudige neutralisatiereactie opstellen • • pH, protonen-en hydroxideconcentraties 	<i>Uitgebreide chemie</i> <ul style="list-style-type: none"> • Scheidingstechnieken en stofeigenschappen • Atoommodellen, atomen en ionen • Hanteren PSE • Chemische formules anorganische stoffen • Classificeren stoffen vanuit formule/vanuit naam + Uitbreiding van te kennen stoffen + Herkennen van reactiepatronen. • Toepassingen van organische en anorganische stoffen in het dagelijks leven/ in processen • Chemische reactie - Wet van behoud van massa • Eenvoudige neutralisatiereactie opstellen + Opstellen eenvoudige redoxvergelijkingen tussen enkelvoudige stoffen • • pH, protonen-en hydroxideconcentraties

<ul style="list-style-type: none"> Mol, molaire massa en molaire concentratie - Stoichiometrische berekeningen Chemische reactie en energie-uitwisseling met de omgeving oplossen- Elektrisch geleiden + Verband tussen de structuur en de eigenschappen van stoffen: ionrooster, molecuulrooster, atoomrooster, metaalrooster 	<ul style="list-style-type: none"> Mol, molaire massa en molaire concentratie - Stoichiometrische berekeningen Chemische reactie en energie-uitwisseling met de omgeving oplossen- Elektrisch geleiden materiaalkunde 	<ul style="list-style-type: none"> Mol, molaire massa en molaire concentratie - Stoichiometrische berekeningen Chemische reactie en energie-uitwisseling met de omgeving oplossen- Elektrisch geleiden + Verband tussen de structuur en de eigenschappen van stoffen: <ul style="list-style-type: none"> Intermoleculaire krachten: dipoolkrachten, waterstofbruggen, ion-dipoolkrachten Polariteit Stofeigenschappen: kookpunt, smeltpunt, oplosgedrag van stoffen, geleidbaarheid, zuur-base eigenschappen, oxidatie en reductie eigenschappen, ionisatie en dissociatie eigenschappen
		<i>Uitgebreide biologie</i>
Conceptueel denken:		
<i>Engineering</i>	<i>CAD - BIM</i>	<i>Labo</i>
<i>De 4de technologische revolutie (IOT)</i>		
<i>CAD</i>		

3.5.9 Samenhang over de finaliteiten heen

D-finaliteit	D/A-finaliteit	A-finaliteit
Ontwikkelen van wiskundig, (empirisch) natuur- en technisch-wetenschappelijk denken en vaardig zijn: <ul style="list-style-type: none"> onderzoekend; experimenterend; exploratief. 	Ontwikkelen van technologisch denken en vaardig zijn (techniek/wetenschap): <ul style="list-style-type: none"> onderzoekend; toegepaste wiskunde en wetenschappen; diagnose. 	Ontwikkelen van technisch-operationele vaardigheden en kennis van materialen en gereedschappen
Transfergericht in ontwikkeling	Contextgericht in implementatie	Taakgericht in concretisering
Denken in functie van het concept, modelleren (prototype)	Denken in functie van het proces	Denken in functie van het product
Groei in complexiteit en transfer	Groei in complexiteit van processen	Groei in verfijning van de specialisatie

3.6 Leerplanformularium

Ter ondersteuning van de leerplandoelen werden de formules eigen aan het leerplan opgenomen in een leerplanformularium. Hierin werd een onderscheid gemaakt in formules met het label 'te kennen, te begrijpen en toe te passen' enerzijds en formules 'te begrijpen en toe te passen' anderzijds. De formules uit de kolom 'te begrijpen en toe te passen' kunnen in een aangepast formularium aangereikt worden in functie van het leertraject van de leerling.

3.6.1 Mechanica

De wetten van Newton, bewegingsleer, statisch evenwicht in het vlak, materialenleer.

Minimum te kennen, begrijpen, toepassen	Te begrijpen, toepassen
2 ^{de} wet van Newton $F = m \cdot a$	Wrijvingskracht $F_w = \mu \cdot F_n$
Zwaartekracht $F = m \cdot g$	Veerkracht $F = k \cdot \Delta l$
	Krachtsmoment $M = r \cdot F \cdot \sin\alpha$
Gemiddelde snelheid $v_g = \frac{\Delta x}{\Delta t}$	
Gemiddelde versnelling $a_g = \frac{\Delta v}{\Delta t}$	
	Wet van Hooke $\sigma = E \cdot \varepsilon$ en $M = C \cdot \phi$

3.6.2 Arbeid, energie, vermogen en rendement

Te kennen	Te begrijpen, toepassen
Rendement $\eta = E_{nuttig}/E_{toegevoegd}$	
Gemiddeld vermogen $P = \frac{\Delta E}{\Delta t}$	Joule-effect $Q = R \cdot I^2 \cdot \Delta t$
Vermogen $P = U \cdot I$	
	Gravitationele energie $E = m \cdot g \cdot h$
	Elastische energie $E = \frac{1}{2} \cdot k \cdot (\Delta l)^2$
	Kinetische energie $E = \frac{1}{2} \cdot m \cdot v^2$
	Elektrische energie $E = Q \cdot V$
	Stralingsenergie $E = h \cdot f$
	Arbeid door constante kracht $W = F \cdot \Delta x \cdot \cos\alpha$

3.6.3 Elektriciteit

Gelijkstroomkringen, electrostatica, elektromagnetisme en inductie, elektronica.

Te kennen	Te begrijpen, toepassen
Stroomsterkte $I = \Delta Q/\Delta t$	
Wet van Ohm $U = I \cdot R$	Wet van Pouillet $R = \rho \cdot \frac{l}{A}$
Geleidbaarheid $G = \frac{I}{U}$	
	Coulombkracht $F = k \cdot \frac{Q_1 \cdot Q_2}{r^2}$
	Elektrische veldsterkte in een punt $E = k \cdot \frac{Q}{r^2}$
	Homogeen elektrisch veld $E = \frac{U}{d}$
	Capaciteit van een condensator $C = \frac{Q}{U}$ en $C = \varepsilon \cdot \frac{A}{d}$

	Magnetische inductie bij een stroomvoerende rechte geleider $B = \frac{\mu \cdot I}{2\pi \cdot r}$
	Magnetische inductie bij een stroomvoerende spoel $B = \frac{\mu \cdot I \cdot N}{l}$
	Kracht op een stroomvoerende geleider in een magnetisch veld $F = B \cdot l \cdot I \cdot \sin \alpha$
	Magnetische flux $\phi = A \cdot B \cdot \cos \alpha$
	Inductiespanning $U = -N \frac{\Delta \phi}{\Delta t}$
	Zelfinductie $U = -L \frac{\Delta I}{\Delta t}$

3.6.4 Druk in vaste stoffen, vloeistoffen en gassen, thermodynamica

Hydrostatica, thermodynamica.

Te kennen	Te begrijpen, toepassen
Druk $p = \frac{F}{A}$	Hydrostatische druk $p = \rho \cdot g \cdot h$
Ideale gaswet $p \cdot V = n \cdot R \cdot T$	Totale druk in vloeistoffen $p = p_0 + \rho \cdot g \cdot h$
	Merkbare warmte $Q = c \cdot m \cdot \Delta T$
	Latente warmte $Q = l \cdot m$

4 Leerplandoelen

4.1 Engineering

LPD 1 De leerlingen passen een wetenschappelijke methode toe om kennis te ontwikkelen en om vragen te beantwoorden.

- ★ Scherpstellen en afbakenen van de probleemstelling
- Formuleren van een onderzoeksvraag en hypothese
- Opstellen en uitvoeren van een onderzoeksplan of experiment
- Waarnemen en verzamelen van data
- Analyseren van data die grafisch en op andere manieren worden weergegeven
- Besluiten formuleren op basis van data die grafisch en op andere manieren worden weergegeven en toetsen aan de hypothese
- Bespreken van conclusie(s) als verklaring of antwoord op een onderzoeksvraag
- Reflecteren en communiceren over de gekozen methodologie en resultaten

Samenhang tweede graad: II-GFL-ddaa LPD 023, 024

Samenhang eerste graad: In de eerste graad onderzoeken leerlingen een aantal systemen en verschijnselen in aardrijkskunde, natuurwetenschappen en techniek (NRT LPD 1 t.e.m. LPD 9).

- ✓ In wetenschappen is er steeds wisselwerking tussen de creatieve menselijke ideeënwereld (hypothesen, modellen, theorieën) en data uit waarnemingen (observatie, experiment, meting, test) om betrouwbare verklaringen en oplossingen te ontwikkelen. In die wisselwerking staat kritische argumentatie centraal. Daarom is het van belang dat leerlingen lezen, schrijven en discussiëren over wetenschappelijke ideeën en deze confronteren met waarnemingen. Het aanbieden van taalsteun kan hierbij helpen. Het is daarom niet de bedoeling om alle mogelijke deelvaardigheden van een wetenschappelijke methode in de klaspraktijk voor te stellen als een vast ritueel of een recept.
- ✓ Goede observaties waarin een aantal variabelen (afhankelijke versus onafhankelijk) kunnen worden onderscheiden geven vaak spontaan aanleiding tot interessante onderzoeksvragen.
- ✓ De aandacht van dit leerdoel is gericht op het leren onderzoeken. Je kan in pedagogisch-didactisch aanpak een onderzoekend leerproces hanteren maar dit is geen must op zich.
- ✓ Na een wetenschappelijk onderzoek kan je de onderzoeksresultaten visualiseren, neerschrijven in een verslag, onderzoeksrapport, technische handleiding, portfolio.

LPD 2 De leerlingen analyseren natuurlijke en technische systemen en processen aan de hand van verschillende STEM-concepten.

★ STEM-concepten:

stromen en behoud van energie, materie en informatie (getallen, data, ...)

oorzaak en gevolg, terugkoppeling

patronen

verhouding en hoeveelheid

stabiliteit en verandering

structuur en functie

systemen en modellen

Samenhang eerste graad: In de eerste graad herkennen leerlingen verschillende energievormen (NRT LPD 34) en leiden ze energieomzettingen af in systemen (NRT LPD 37). Daarnaast gebruiken ze aangereikte en zelfgemaakte modellen of simulaties (NRT LPD 12). Aan de hand van het deeltjesmodel verklaren ze eigenschappen van materie. In wiskunde bepalen leerlingen de evenredigheidsfactor bij recht evenredige grootheden: schaal, constante snelheid (wiskunde LPD 42). Leerlingen onderzoeken ook stabiliteit van structuren (NRT LPD 32).

- ✓ Een overzicht van de STEM-concepten kan voor de leerlingen een hulpmiddel of leidraad zijn om een breder en dieper inzicht te ontwikkelen van technische systemen en processen. Je kan ze apart of gecombineerd aanwenden.
- ✓ Als methode kan je reverse-engineering toepassen om technische systemen en processen te analyseren.

- ✓ Je kan leerlingen stromen zoals de invoer, verwerking, uitvoer en opslag van materie, energie en informatie in een systeem met deelsystemen laten onderscheiden en visualiseren met een blokschema als systeemmodel.
- ✓ Oorzaak en gevolg zoals in toestandsveranderingen, fysisch-geografische processen, milieu- en gezondheid, warmteontwikkeling door het Joule-effect.
- ✓ Je kan aangeven dat terugkoppeling een grootte in regelsystemen stabiel houdt zoals de temperatuur in het menselijk lichaam, in een verwarmingssysteem.
- ✓ Je kan patronen zoals in kenmerken van organismen, systemen, landschappen ... laten ontdekken als basis voor classificatie, ordening en optimalisering. Grafieken, diagrammen en kaarten kunnen helpen om patronen te ontdekken.
- ✓ Veel grootheden zijn op verhoudingen gebaseerd zoals snelheid, dichtheid, concentratie, vergrotingsfactor.
- ✓ Stabiliteit, verandering en de invloed van verstoringen zoals in organismen, biotopen, technische systemen, van continenten; dynamisch evenwicht wanneer in- en uitstroom elkaar in evenwicht houden zoals het loskomen van een verbinding door trilling, de hoogte van de zeespiegel, bevolkingsgroei, gemiddelde temperatuur op aarde, cycli in de natuur.
- ✓ Structuur en functie: functies worden verklaard met de vorm en omgekeerd. Je kan voor een systeem aangeven dat vertrouwde vormen niet willekeurig zijn maar kunnen worden verklaard door de functie (voorbeeld de punt van een nagel).
- ✓ Leerlingen hebben reeds een zekere vertrouwdheid opgebouwd met het gebruik van specifieke modellen die een systeem of verschijnsel benaderd weergeven zoals deeltjesmodel, atoommodel, molecuulmodel, periodiek systeem, vectormodel, stroommodel, anatomisch model, terugkoppelingsschema.
- ✓ Je kan de STEM-concepten met elkaar combineren in redeneringen.

LPD 3 De leerlingen gebruiken met de nodige nauwkeurigheid meetinstrumenten en hulpmiddelen om te observeren, te meten, te experimenteren en te onderzoeken in natuurwetenschappelijke, technologische en STEM-contexten.

Samenhang tweede graad: II-GFL-ddaa LPD 018

Samenhang eerste graad: In de eerste graad gebruiken leerlingen hulpmiddelen om metingen, lokalisaties, observaties, experimenten en een terreinstudie uit te voeren (NRT LPD 4). In wiskunde leren ze ICT selectief en doelgericht hanteren (Wiskunde LPD 12).

- ✓ Hulpmiddelen en meetinstrumenten zoals dynamometer, manometer, oscilloscoop, schroefmaat, schuifmaat, multimeter, ampèretang, weegschaal, pH-meter en -indicatoren, thermometer, maatbeker, pipet, gereedschappen, chronometer, (beweging)sensor, camera, fototoestel, ICT, microscoop.

LPD 4 De leerlingen gebruiken op een gepaste manier meetwaarden, grootheden en eenheden in natuurwetenschappelijke, technologische en STEM-contexten.

- ★ Schatten van grootheden aan de hand van referentiepunten

Beduidende cijfers gebruiken

Aandacht voor de meetnauwkeurigheid

Herleiden van courante eenheden

Gebruiken van notaties met machten van 10: ingenieursnotatie, wetenschappelijke notatie

Onderscheid maken tussen vectoriële en scalaire grootheden

Samenhang eerste graad: In de eerste graad gebruiken leerlingen juiste grootheden en courante eenheden in een correcte weergave en herleiden in functie van de context: lengte, oppervlakte, massa, inhoud/volume, tijd, spanning, temperatuur, kracht en energie (NRT LPD 14). In wiskunde passen leerlingen benaderingstechnieken toe: zinvol afronden en schatten (wiskunde LPD 11) en passen ze rekenregels van machten met gehele exponenten toe (Wiskunde LPD 20).

- ✓ Vuistregels kunnen handig zijn voor de bepaling van het aantal beduidende cijfers en de nauwkeurigheid bij bewerkingen met meetresultaten.
- ✓ Je kan de lessen starten met een link naar het mathematische in fysica bijvoorbeeld aan de hand van een film over de machten van 10 en visualisaties van dimensies in de natuur. Je kan aangeven dat fysica op zoek is naar de basiswetten in de natuur die geldig zijn tot in de verste en kleinste uithoeken van het universum. Fysica gaat ervan uit dat de natuur logisch in elkaar steekt, kan begrepen worden met een wiskundige taal, en vrij is van tegenspraak bv. bewegingswetten moeten niet enkel op aarde gelden maar overal, anders hebben we de juiste wetten nog niet gevonden.
- ✓ Je kan bewust leren omgaan met nauwkeurigheid van meetresultaten in functie van de gekozen meetinstrumenten en de context.
- ✓ Je kan afspraken maken over symboolgebruik over de vakken heen zodat eventuele verschillen kunnen geduid worden.

LPD 5 De leerlingen onderzoeken verbanden tussen grootheden op kwantitatieve wijze via grafische en analytische oplossingsmethoden.

- ★ Opstellen en interpreteren van grafieken, tabellen en formules

Samenhang eerste graad: leerlingen eerste graad komen vanuit omtrek, oppervlakte en inhoud/volume (Wiskunde LPD 32) reeds in contact met verschillende verbanden (lineair, kwadratisch en kubisch). Daarnaast leggen leerlingen het verband tussen enerzijds recht- en omgekeerd evenredige verbanden en hun voorstellingswijzen (Wiskunde LPD 41). Daarnaast hebben leerlingen een eenvoudig statistisch onderzoek uitgevoerd (wiskunde LPD 43 tot LPD 48) en hierbij voorstellingswijzen gebruikt en geïnterpreteerd.

- ✓ Het is belangrijk dat leerlingen de (vaak meerdere) veranderlijke grootheden in een situatie leren herkennen. Om een verband te bestuderen moeten de andere grootheden constant gehouden worden. Dit is een manier om de werkelijkheid te modelleren.
- ✓ Verbanden die in het vak wiskunde aan bod komen in de tweede graad: lineair verband, kwadratisch verband.
- ✓ In het vak wiskunde verwerven leerlingen conceptueel inzicht in een spreidingsdiagram en informeel begrip van de correlatiecoëfficiënt.

- ✓ Verbanden tussen grootheden zoals:
  - tussen massa en volume of inhoud;
  - tussen stroomsterkte en spanning;
  - tussen de grootte van de zwaartekracht en de massa;
  - tussen temperatuurverandering, warmtehoeveelheid en massa.

LPD 6 De leerlingen werken op een veilige en duurzame manier met materialen, chemische stoffen en technische en biologische systemen.

- ★ Naleven van werkplaatsreglement, veiligheidspictogrammen, H/P-zinnen, VIK, EURAL
 Persoonlijke en collectieve beschermingsmiddelen
 BA4 bevoegdheid bij werken aan elektrische schakelingen
 Gebruiken en indien nodig onderhouden van technische systemen

Samenhang tweede graad: II-GFL-ddaa LPD 037

Samenhang eerste graad: In de eerste graad gebruiken en onderhouden leerlingen courante systemen duurzaam, doelgericht en veilig (NRT LPD 19).

- ✓ Een veilige houding en werkomgeving kan versterkt worden als de leerlingen leren gevaarlijke situaties herkennen en melden.
- ✓ Technische systemen zoals handwerkgereedschappen, machines, toestellen, glaswerk, meetinstrumenten, computers.
- ✓ Onderhouden van systemen zoals reinigen van glaswerk en balans, preventief onderhoud, juist gebruik van hulpmiddelen.
- ✓ Veiligheidsvoorschriften zoals H/P-zinnen, handleidingen, VIK.
- ✓ Goede praktijken zoals
  - ordelijk werken, productetiketten interpreteren;
  - aandacht hebben voor circulair gebruik van materialen;
  - alert zijn voor energie die kan vrijkomen onder de vorm van warmte, geluid, straling, elektriciteit;
  - omgaan met chemisch en biologisch afval.
- ✓ Gebruik van informatie zoals instructiekaarten voor technische systemen, pictogrammen, symbolen, onderhoudsvoorschriften, handleidingen en (werk)tekeningen.

LPD 7 De leerlingen ontwikkelen tekeningen, plannen en modellen in twee en drie dimensies om te visualiseren, te onderzoeken, op te lossen en te verklaren.

- ★ Model als de vereenvoudigde voorstelling van de werkelijkheid met de validiteit en reikwijdte ervan
 Ontwerp- en uitvoeringscriteria
 Uitvoeringsvormen en uitvoeringstechnieken
 Relatie tussen materiaal, structuur en functie in constructies

Technische data

Samenhang tweede graad: II-WisS-d LPD 021

- ✓ Simuleren met software zoals CAD, BIM, simulatiesoftware voor elektrische en elektronische schakelingen.
- ✓ Ontwerpmodellen, ontwerpplannen en uitvoeringsplannen.
- ✓ Een tekening is een communicatiemiddel en is gebonden aan normen en afspraken.

LPD 8 De leerlingen engineeren een STEM-oplossing voor een probleem.

- ★ Geïntegreerd aanwenden van natuurwetenschappelijke, technologisch-wetenschappelijke, de computationele en wiskundige concepten en praktijken

Technisch proces

Ontwerp: concept, prototype, ontwerpmethodologie

Probleemoplossende strategieën

Algoritmen en programmeertaal

Aangereikte en zelfontwikkelde modellen

Samenhang tweede graad: II-GFL-ddaa LPD 017; II-WisS-da LPD 001

Samenhang eerste graad: In de eerste graad: doorlopen leerlingen een probleemoplossend proces waarbij kennis en vaardigheden uit meerdere STEM-disciplines geïntegreerd worden aangewend (NRT LPD 11); ontwerpen leerlingen een systeem (NRT LPD 17); hebben leerlingen reeds een conceptueel inzicht verworven in een technisch proces (NRT LPD 15).

- ✓ Je kan aandacht hebben met de leerlingen voor gestructureerd werken en een plan van aanpak.
- ✓ Problemen kunnen breed-maatschappelijk zijn, oplossingen STEM-gerelateerd.
- ✓ Een STEM-oplossing: geïntegreerd aanwenden van concepten en praktijken uit de natuurwetenschappelijke, de technologisch-wetenschappelijke, de computationele en de wiskundige disciplines.
- ✓ Samenwerkingsmodellen: projectwerk, teamwerk, scrum.
- ✓ Engineeren doe je best in team. Naast het ontwikkelen van sociale vaardigheden binnen groepsdynamische processen, wordt hiermee ook - bij het vinden van creatieve oplossingen - het versterkende effect beoogd dat een groep kan hebben op de creativiteit van het individu. Het is de symbiose van ideeën en creatieve ingaven van meerdere leerlingen die een origineel, vernuftig ontwerp tot stand brengen.
- ✓ Je kan gericht inzetten van vergadermethodieken en -technieken bij het doorlopen van de verschillende fasen van het leren onderzoeken en probleemoplossend denken.
- ✓ Beschikbare hulpmiddelen zoals gereedschappen, machines, robots, computers, grondstoffen, materialen, biologische agentia, energie, informatie, menselijke inzet, geldmiddelen, tijd.
- ✓ Bepalen van criteria zoals behoeften, duurzaamheid, klimaat, ecologie, veiligheid, ergonomie, esthetisch, ethisch.

- ✓ Ontwerpmethodes zoals design-thinking, engineering, productontwikkeling.
- ✓ Hedendaagse, relevante, maatschappelijke problemen en uitdagingen: Voorbeelden in het kader van duurzame ontwikkeling vind je in de transitie doelen en de duurzame ontwikkelingsdoelstellingen (SDGs).
- ✓ Voorbeelden in het kader van veiligheid en gezondheid:
  - ontwikkelen van een oplossing om;
  - een veiligheidsrisico te verminderen;
  - mobiliteit te verbeteren.
- ✓ Een oplossing kan de gedaante aannemen van een nieuwe of aangepaste werkwijze, een interventie, een technisch systeem.
- ✓ De nadruk ligt op het ontwerpproces binnen het technisch proces.
- ✓ Evaluatie van het ontwerp zoals debuggen van software, foutzoeken (meten) op hardware.
- ✓ Algoritmen zoals geconcretiseerd in een diagram (flowchart/stroomschema) van een werkwijze of een proces.
- ✓ Je kan aandacht hebben bij ontwerp voor standaardmaterialen, uniform maken van onderdelen.
- ✓ Je kan prototype bouwen met behulp van een lasercutter, 3D printer.
- ✓ Je kan de link maken met het ICT-leerplan voor het gebruik van tekstuele programmeertaal.
- ✓ Na een engineeringopdracht kan je de resultaten visualiseren, neerschrijven in een verslag, onderzoeksrapport, technische handleiding, portfolio.

LPD 9 De leerlingen beargumenteren vanuit verschillende invalshoeken keuzes bij het ontwerp en het gebruik van technische systemen en andere STEM-oplossingen.

- ★ Ontwerpen als scheppend proces waarbij afwegingen en keuzes worden gemaakt
Toepassen van criteria om een geschikte keuze te bepalen
Eigen normen en waarden aanbrengen

Samenhang tweede graad: II-GFL-ddaa LPD 014, 041

Samenhang eerste graad: In de eerste graad beargumenteren leerlingen keuzes die ze maken om een wiskundig, wetenschappelijk, technologisch of STEM-probleem op te lossen (NRT LPD 13).

- ✓ Invalshoeken zoals ecologisch, ethisch, cultureel, technisch, economisch, maatschappelijk.
- ✓ Je stimuleert de leerlingen om kritisch te kijken naar gemaakte keuzes.

LPD 10 De leerlingen onderzoeken aan de hand van concrete maatschappelijke uitdagingen de wisselwerking uit tussen STEM-disciplines onderling en tussen STEM-disciplines met de maatschappij.

- ★ Relatie tussen maatschappelijke behoeften, keuzes en STEM-toepassingen
  - Wiskunde, wetenschappen en technologie als onderdeel van culturele ontwikkeling
  - Belang van interdisciplinariteit en multiperspectiviteit
  - Systeemdenken

Samenhang eerste graad: In de eerste graad illustreren de leerlingen de wisselwerking tussen STEM-disciplines onderling en met de maatschappij (NRT LPD 21) en geven ze toepassingsvoorbeelden van wiskunde (wiskunde LPD9).

- ✓ Je kan de “duurzame ontwikkelingsdoelen” (“SDG’s”, sustainable development goals) als referentiekader gebruiken.
- ✓ Invalshoeken zoals ecologisch, ethisch, cultureel, technisch, economisch, maatschappelijk.
- ✓ Keuzes in het ontwerp, duurzaam ontwikkelen, kunnen hier een maatstaf zijn. Voorbeeld bij plaatmateriaal het patroon schikken om het snijafval te beperken, vastschroeven i.p.v. lijmen.
- ✓ Contexten en maatschappelijke behoeften zoals klimaatverandering, hernieuwbare energie, zorg en gezondheid, onderwijs, watervoorziening, mobiliteit, leefbare en duurzame steden, oceaانvervuiling komen aan bod.
- ✓ Je kan dit horizonverruimend illustreren door linken te leggen met actualiteit over ‘onderzoek en ontwikkeling’. Ook historische ontwikkelingen verhelderen deze wisselwerking en laten wiskunde, wetenschappen en technologie zien als culturele ontwikkeling.
- ✓ Een bezoek aan een bedrijf, onderzoeksinstelling of vereniging kan veel relaties tussen de samenleving en ‘onderzoek en ontwikkeling’ verhelderen.

4.2 Technologische wetenschappen

4.2.1 De Wetten van Newton

LPD 11 De leerlingen stellen een kracht, snelheid en versnelling vectorieel voor.

- ★ Vector, grootte, richting, zin, aangrijpingspunt

Samenhang tweede graad: II-WisS-d LPD 018, 019

- ✓ Je kan de vectoriele voorstelling gebruiken als aanzet naar het analytisch bepalen van grootheden.
- ✓ In het vak wiskunde wordt het begrip ‘vector’ gesticht in de tweede graad.
- ✓ Je kan dit leerplandoel in sterke samenhang zien met de leerplandoelen over kracht en beweging, link met LPD 12, 13.

LPD 12 De leerlingen onderzoeken de drie wetten van Newton en passen de wetmatigheden toe:

- traagheidswet, rust en beweging;
- het verband tussen kracht, massa en versnelling;
- actie- en reactiekrachten.

★ Concepten kracht, veld

Soorten krachten: zwaartekracht, gewicht, wrijvingskracht, normaalkracht, gravitatiekracht, veerkracht

Samenhang tweede graad: II-WisS-d LPD 018, 019, 037

Samenhang eerste graad: In de eerste graad tonen leerlingen soorten krachten aan in voorbeelden: zwaartekracht, wrijvingskracht, trek- en duwkracht (NRTa LPD 40). Ze onderzoeken kwalitatief het verband tussen krachten en hun uitwerking: verandering van de bewegingstoestand (dynamisch) of vervorming (statisch) (NRTa LPD 41). De leerlingen stellen in eenvoudige en concrete situaties krachten voor met behulp van het vectormodel (NRTa LPD 29). In wiskunde verklaren ze het beeld van een vlakke figuur door verschuiving over een vector (WISa LPD 26).

- ✓ Het is belangrijk dat leerlingen het verschil weten tussen:
  - puntmassa en star lichaam;
  - rotatie en translatie.
- ✓ De termen massa en gewicht worden vaak met elkaar verward, het is belangrijk om een goed onderscheid tussen beide te maken.
- ✓ Je kan de relatie leggen tussen veerkracht en de wet van Hooke, link met LPD 16.
- ✓ Je kan het verband leggen met het fenomeen zwaartekracht: massa, valversnelling (gravitatiekracht) en zwaartepunt.
- ✓ Je kan ingaan op het recht evenredig verband tussen veerkracht en verlenging. Je kan dit experimenteel vaststellen in het lineair werkingsgebied van een veer. Je kan de link leggen met het STEM-concept 'systemen en hun modellen': de idealisering geldt slechts voor een beperkt gebied.
- ✓ Je kan concrete voorbeelden van veldkrachten geven: zwaartekracht, elektrische kracht, magnetische kracht.
- ✓ Je kan aangeven dat contactkrachten ook veldkrachten zijn op moleculaire schaal. Je kan de link leggen naar elektromagnetische krachten tussen de moleculen. Deze noemen we co- en adhesiekrachten. De kracht tussen ladingen in een atoom zijn een gevolg van een elektrisch veld. Je kan dit verschijnsel verbinden met veerkracht.
- ✓ Je kan krachten definiëren als mogelijke oorzaak van vormverandering of verandering van de bewegingstoestand.
- ✓ Bij het benoemen van krachten kan je de notatie F_{AB} gebruiken: de kracht van object A op object B.
- ✓ Als de resultante van de inwerkende krachten gelijk is aan nul blijft de bewegingstoestand behouden. Het voorwerp blijft in rust of de snelheid zal dus

onveranderd blijven: zowel grootte als richting van de snelheid blijven constant. Dit is het traagheidsbeginsel.

- ✓ Je kan voorbeelden geven van verandering van de bewegingstoestand om aan te sluiten bij de eerste graad: botsen van een bal (veranderen van zin), een bocht nemen (verandering van richting), versnellen of vertragen (verandering van grootte).
- ✓ Je kan hier een link leggen naar het historische gedachtenexperiment van Galileo Galilei rond het traagheidsbeginsel: waarnemen van een bal die de wrijvingsloos hellingen af- en oprolt. Wat gebeurt er als de helling overgaat in een plat vlak? Je kan dit ook koppelen aan een eenvoudig experiment.
- ✓ Je kan gebruik maken van sensoren om grootheden op te meten tijdens het onderzoeken.

4.2.2 Bewegingsleer

LPD 13 De leerlingen onderzoeken bewegingen door het verband te leggen tussen positie, tijdstip, snelheid en versnelling en passen de wetmatigheden toe:

- **rechtlijnige beweging;**
  - **veranderlijke beweging;**
  - **verticale worp;**
  - **cirkelvormige beweging.**
- ★ Positie, verplaatsing, afgelegde weg, tijdsverloop
Gemiddelde en ogenblikkelijke snelheid
Gemiddelde en ogenblikkelijke versnelling
Omtreksnelheid, hoeksnelheid en baansnelheid

Samenhang tweede graad: II-WisS-d LPD 018, 019, 037, 040

- ✓ Het is belangrijk dat leerlingen het verschil weten tussen:
  - positie, verplaatsing en afgelegde weg;
  - gemiddelde snelheid/versnelling en ogenblikkelijke snelheid/versnelling;
  - puntmassa en star lichaam;
  - rotatie en translatie;
  - omtreksnelheid, hoeksnelheid en baansnelheid.
- ✓ Je kan de verticale worp verduidelijken met de grafische voorstelling van afstand, snelheid en versnelling in functie van de tijd.
- ✓ Je kan de leerlingen er op wijzen bij de verticale worp enkel een verticale en geen horizontale verplaatsing heeft. Zo kan je misconceptie met de schuine worp wegwerken.
- ✓ Je kan de grafische voorstelling van snelheid en versnelling in functie van de tijd gebruiken om het begrip cirkelvormige beweging te verduidelijken. Een link met de eerstegraadsfunctie in wiskunde biedt mogelijkheden.
- ✓ Je kan de veranderlijke cirkelvormige beweging bij uitbreiding aan bod laten komen.

- ✓ Bij de veranderlijke beweging komt er een tweedegraadsfunctie aan bod. Je kan hier een link maken met het leerplan wiskunde.
- ✓ Je kan leerlingen voor een eenparig rechtlijnige beweging de snelheid laten berekenen en een $x(t)$ - en $v(t)$ -grafiek laten maken en interpreteren. Je kan hierbij de oppervlakte onder de snelheidsgrafiek interpreteren als de afgelegde weg.
- ✓ Vectorieel samenstellen en ontbinden in zijn componenten van bewegingen voer je best grafisch en via berekening uit.
- ✓ Je kan hier het onderscheid tussen scalair (inproduct) en vectoriële grootheid aangeven.
- ✓ Je kan werken met videoanalyse om het onderzoekend leren sterk te ondersteunen.
- ✓ Je kan overbrengingsmechanismen als toepassing inbrengen bij de bespreking van de verschillende bewegingen.
- ✓ Een onderzoek kan in samenwerking met de engineeringsdoelen bestaan uit:
  - klassieke experimenten waarbij verbanden tussen grootheden worden aangetoond en de formules worden opgesteld of bevestigd;
  - bewegingen in een mechanisme;
  - Mogelijke experimenten rond meten van (gemiddelde) snelheid: een biljartbal, cilindervormige magneet laten rollen in een U-profielvormig aluminiumgootje, luchtkussenbaan, curlingbaan uit speelgoedbaan, luchtbelproef, speelgoedauto op batterij.
  - positie van een voertuig in functie van de rotatiefrequentie wielen;
  - verband tussen rotatiefrequenties en omtreksnelheden in een overbrengingsmechanisme.

4.2.3 *Statisch evenwicht in het vlak*

LPD 14 De leerlingen berekenen krachten, krachtmomenten en koppels.

- ★ Herkennen krachten met eenzelfde of tegengestelde zin en hoekmakende krachten
- Samenstellen van resulterende krachten en krachtmomenten: grafisch – analytisch
- Ontbinden van krachten: grafisch – analytisch
- Toepassingen in een context van mechanismen, structuren, biomechanica

Samenhang tweede graad: II-WisS-d LPD 018,019

- ✓ Toepassing krachtenmoment: de momentsleutel, cranklengte van een fietstrapas.
- ✓ Mechanismen: riemen, tandwielen, mechanische geleiders, katrollen, lagers, scharnieren, veersystemen, kruk-drijfstangmechanisme.
- ✓ Structuren: vakwerken, een dubbele ladder.
- ✓ Biomechanica: gewrichten, spieren, botten.

LPD 15 De leerlingen onderzoeken en stellen de evenwichtsvergelijking op bij statisch evenwicht in het vlak.

★ Stelling van Varignon

Zwaartepunt

Evenwichtsvoorwaarden

- ✓ Je kan de leerlingen een krachtenbalans of momentenbalans laten schetsen om de resulterende kracht of krachtenmoment te bekomen.
- ✓ Het is belangrijk dat leerlingen het referentiestelsel bij het opstellen van de evenwichtsvergelijking vakkundig vastleggen.
- ✓ Een onderzoek in samenwerking met de engineeringdoelen kan bestaan uit:
  - klassieke experimenten waarbij verbanden tussen grootheden worden aangetoond en de formules worden opgesteld of bevestigd;
  - bepalen van het zwaartepunt;
  - stabiliteit van een systeem onderzoeken door het zwaartepunt te veranderen;
  - de invloed van massa en zwaartepunt op de lading van een voertuig (vb. laden van een oplegger, caravan).

4.2.4 Materialenleer

LPD 16 De leerlingen onderzoeken eigenschappen van materialen.

★ Verband massa, volume en inhoud, massadichtheid

Plastische en elastische vervorming, hardheid, taatheid, vervormbaarheid, breuk

Trek, druk, wringing, axiale en radiale krachten

Veerconstante

Spannings- en rekdiagrammen

- ✓ Aandacht voor de wet van Hooke, elasticiteitsmodus en torsie veerconstante is aangewezen.
- ✓ Link met leerdoelen chemie, LPD 34, 36.
- ✓ Een onderzoek in samenwerking met de engineeringdoelen kan bestaan uit:
  - klassieke experimenten waarbij verbanden tussen grootheden worden aangetoond en de formules worden opgesteld of bevestigd;
  - de invloed van de vorm van een voorwerp op de materiaaleigenschappen (vervormbaarheid);
  - de invloed van de materiaalsoort op de spanningsdiagrammen;
  - de invloed van de temperatuur op de taatheid van staal;
  - de invloed van het combineren van materialen met verschillende eigenschappen op de systeemeigenschappen (gewapend beton, bimetaal).

4.2.5 Arbeid en energie

LPD 17 De leerlingen onderzoeken de geleverde arbeid bij een constante kracht en passen de wetmatigheid toe.

Samenhang tweede graad: II-WisS-d LPD 037

- ✓ Geleverde arbeid kan je laten ervaren door een grotere kracht bij een gelijke snelheid:
  - een fiets met een platte band, ondergrond zand, ijs;
  - karretje met wielen op lagers of geen lagers;
  - toepassing: een katrol, optillen van zware massa's;
  - smering: onderhoud bij machines.
- ✓ Een onderzoek in samenwerking met de engineeringdoelen kan bestaan uit:
  - klassieke experimenten waarbij verbanden tussen grootheden worden aangetoond en de formules worden opgesteld of bevestigd;
  - de invloed van een open of gesloten stroomkring op een draaiende turbine;
  - het verband tussen toegevoegd vermogen en afgeleverde arbeid in een bepaalde tijd van een systeem (het belasten van een machine).

LPD 18 De leerlingen lichten energieomzettingen toe aan de hand van de concepten arbeid, rendement, vermogen, energie, warmte en het verband ertussen.

- ★ Wet van behoud van energie, energiebalans kwantitatief en kwalitatief

Energiedissipatie, open en geïsoleerd systeem

Gravitationele potentiële energie, potentiële elastische energie, kinetische energie, chemische energie, thermische energie, stralingsenergie, kernenergie, elektrische energie

Berekenen van kinetische en potentiële energie

Berekenen van het rendement en vermogen

Samenhang eerste graad: In de eerste graad herkennen leerlingen verschillende energievormen en leiden ze energieomzettingen af (NRTa LPD 34 en 37).

- ✓ Je kan het verband tussen mechanisch en elektrisch vermogen en hun rendementen berekenen, ook een experiment leent zich hiertoe.
- ✓ Link met leerdoelen chemie, LPD 40.
- ✓ Je kan om inzicht te verwerven bij energieomzettingen de begrippen warmte, energiedissipatie, open en geïsoleerde systemen aanbrengen.
- ✓ Het verband tussen arbeid en kinetische energie kan je duiden aan de hand van het arbeid-energietheorema. Onder invloed van een resulterende kracht zal de snelheid veranderen waardoor de kinetische energie toeneemt. Deze toename is gelijk aan de arbeid verricht door die kracht. Dit is het arbeid-energietheorema.
- ✓ Het opslaan van energie kan je verduidelijken door te verwijzen naar: een batterij, waterreservoir, veren.

- ✓ Energieomzettingen kan je in verband brengen met Chemie met betrekking tot reactiesnelheid.
- ✓ Het opstellen van een energiebalans kan een ondersteuning zijn bij het bestuderen van energieomzettingen.
- ✓ Je kan arbeid hier beschouwen als overdrachtsvorm van energie: bij omzetting van de ene energiesoort naar de andere wordt arbeid verricht. Bijvoorbeeld: de zwaartekracht verricht arbeid op een vallend voorwerp waarbij gravitationele potentiële energie omgezet wordt in kinetische energie.
- ✓ Het is de bedoeling om kwantitatieve problemen op te lossen met betrekking tot arbeid en energie-omzettingen.
- ✓ Je kan de link leggen met duurzame energieproductie. Productie betekent hier een energie-omzetting naar een door de mens bruikbare vorm. Je kan hier de link leggen met het STEM-doel rond interacties met de samenleving.
- ✓ Je kan gebruik maken van het STEM-concepten 'systemen en hun modellen' en 'stromen van energie' door de aanvoer en uitvoer van energie aan te geven in een blokschema. Je kan de uitgevoerde energie ook classificeren in voor de mens bruikbare en niet-bruikbare energiesoorten.
- ✓ Je kan de link leggen naar het STEM-concept: stromen en behoud van energie.
- ✓ Je kan eenheden die niet voorkomen in het SI-stelsel vermelden: kilowattuur, (kilo)calorie (voedingswaren).

4.2.6 Gelijkstroomkringen

LPD 19 De leerlingen onderzoeken aan de hand van metingen en berekeningen het verband tussen de spanning over en de stroom door een verbruiker in elektrische gelijkstroomkringen.

- ★ Geleidbaarheid, geleider, isolator
Spanningsbron, gelijkspanning
Weerstand, wet van Ohm, wet van Pouillet
Lading, stroomsterkte, tijd
Conventionele en werkelijke stroomzin

Samenhang tweede graad: II-WisS-d LPD 037

Samenhang eerste graad: In de eerste graad realiseren leerlingen een elektrische stroomkring aan de hand van een schematische voorstelling (NRTa LPD 38).

- ✓ Link met leerdoelen chemie, LPD 41, 55.
- ✓ Je kan de analyse verdiepen door leerlingen de concepten stroom en spanning vooraf te laten bestuderen door metingen en berekeningen.
- ✓ Een onderzoek in samenwerking met de engineeringdoelen kan bestaan uit:

- verschillende weerstanden gebruiken en uitzetten in een spannings-stroomgrafiek (richtingscoëfficiënt);
  - gebruik maken van een weerstandsdraad (verschillende materialen, lengte, dikte);
  - invloed materiaalsoort op geleidbaarheid.
- ✓ Je kan de link leggen met meten van grootheden, LPD 3.
  - ✓ Je kan, bij de bespreking van gelijkspanning, wisselspanning mee opnemen bij de soorten spanningen als ook het begrip frequentie.
  - ✓ Bij het gebruik van een spanningsbron kan je ook verwijzen dat er ook stroombronnen zijn.
  - ✓ Een simulatie kan een hulpmiddel zijn.

LPD 20 De leerlingen onderzoeken aan de hand van metingen en berekeningen de concepten arbeid, vermogen en rendement in elektrische kringen.

★ Joule-effect

Samenhang tweede graad: II-WisS-d LPD 037

- ✓ Je kan aandacht hebben voor de veiligheidscomponenten in een elektrische installatie: zekeringen, verliesstroomschakelaar, aarding, elektrische isolatie.
- ✓ Je kan de link leggen met energieomzettingen, LPD 18.
- ✓ Meten van vermogen met een wattmeter kan een verbreding zijn bij dit leerplandoel.
- ✓ Een onderzoek in samenwerking met de engineeringdoelen kan bestaan uit:
  - Joule-effect; werken met weerstanddraad;
  - vermogensmetingen uitzetten bij verschillende verbruikers;
  - verband bij energieomzettingen; arbeid (Kilowattuur), opbrengst van een groene stroominstallatie;
  - kostprijsberekening.

LPD 21 De leerlingen onderzoeken aan de hand van metingen en berekeningen de serie-, parallel- en gemengde schakeling met weerstanden.

★ Schematische voorstelling

Wetten van Kirchhoff

Vervangingsweerstand

Verdelingswetten voor spanning en stroomsterkte

Onbelaste spanningsdeler

- ✓ Je kan door onderzoek de leerling inzicht laten verwerven in de wetmatigheden, werking van serie en parallelschakeling.
- ✓ Je kan de link leggen met meten van grootheden, LPD 3.

- ✓ De belaste spanningsdeler kan een toepassing zijn van een gemengde schakeling belast met een constante weerstand.
- ✓ De inwendige weerstand meten van een spanningsmeter en/of stroommeter kan een interessante uitbreiding zijn.
- ✓ De wetten van Kirchhoff kan je gebruiken ter controle in een gemengde schakeling.
- ✓ Je kan ook stelsels van vergelijkingen met een ICT-hulpmiddelen oplossen.

4.2.7 *Electrostatica, elektromagnetisme en inductie*

LPD 22 De leerlingen onderzoeken elektrostatische fenomenen en toepassingen ervan aan de hand van de concepten Coulombkracht en elektrisch veld.

★ Elektrische veldsterkte, elektrische veldlijnen

Lading, Coulombkracht

Elektrische potentiaal en elektrische spanning

Samenhang tweede graad: II-WisS-d LPD 018, 019

- ✓ Je kan de vectoriele voorstelling gebruiken als aanzet naar het analytisch bepalen van grootheden.
- ✓ Je kan de link leggen met het leerdoel chemie, LPD 41
- ✓ Je kan elektrische veldlijnen zichtbaar maken met een Vandegraaff-generator, olie en griesmeelkorrels, radiaal en homogeen veld.
- ✓ De nadruk ligt op de begripsvorming en minder op elektrostatisch berekeningen.
- ✓ Je kan in samenwerking met de engineeringdoelen de volgende toepassingen bestuderen:
  - het gevaar van elektrostatische spanning bij het gebruik van halfgeleidermateriaal (voorbeeld een robot op tapijt);
  - elektrische lading bij een laserprinten, verfspuiten;
  - capaciteit van een condensator;
  - bliksem.

LPD 23 De leerlingen onderzoeken elektromagnetische inductie en kracht en zijn toepassingen bij een stroomvoerende rechte geleider en een spoel.

★ Verband tussen magnetische inductie en magnetische veldlijnen

Samenhang tweede graad: II-WisS-d LPD 018, 019, 037

- ✓ Aandacht voor het vectorieel samenstellen of ontbinden in zijn componenten is belangrijk: grafisch en via berekening.
- ✓ Je kan informeel begrip rond magnetische spin bij atomen bijbrengen door de link te leggen met het atoommodel (chemie) en aan te geven dat elektronen bewegen rond de kern en rond hun as draaien (spin). Op atomair niveau ontstaan hierdoor

magnetische velden. In de meeste stoffen heffen deze kleine magnetische velden elkaar op. In ferromagnetische stoffen zoals ijzer, kobalt en nikkel kunnen deze magnetische velden elkaar versterken waardoor ze gemagnetiseerd worden. In een stof kunnen zones ontstaan waarin een netto magnetisch veld ontstaat: de Weissgebieden.

- ✓ Je kan met de leerlingen een elektromagneet maken en waarbij een onderzoek kan bestaan uit:
  - verband tussen het aantal wikkelingen en de magneetkracht;
  - de stroom door de elektrospool en het verband met de ontwikkelde magneetkracht.
- ✓ In samenwerking met de engineeringdoelen zijn mogelijke te bestuderen engineeringopdrachten:
  - relais, solenoïde, elektrisch deurslot, afvalscheiding, elektromotor, magneettrein;
  - uitschakelmechanisme bij kortsluiting in een automaat.

LPD 24 De leerlingen onderzoeken het genereren van spanning door middel van elektromagnetische inductie en zijn toepassingen.

- ★ Wetten van Lenz en Faraday
Magnetische flux, inductiespanning

Samenhang tweede graad: II-WisS-d LPD 037

- ✓ Aandacht voor het vectorieel samenstellen of ontbinden in zijn componenten is belangrijk: grafisch en via berekening.
- ✓ Je kan aandacht besteden aan het hysteresisverschijnsel en de wet van Hopkinson.
- ✓ In samenhang met de engineeringdoelen zijn mogelijke te bestuderen engineeringopdrachten:
  - een generator bouwen.

LPD 25 De leerlingen visualiseren het opladen en ontladen van:

- **een condensator in een gelijkstroomkring een weerstand;**
  - **een spoel in een gelijkstroomkring met een weerstand.**
- ✓ Je hebt aandacht voor de oplaad- en ontladcurves voor spanning en stroom, het tijdsafhankelijk gedrag, de tijdsconstante en het niet-lineair verloop van de curves.
  - ✓ Je kan het onderzoek richten op het gedrag van een condensator op gelijkstroom.
  - ✓ Je stimuleert de leerlingen om de schakeling te realiseren met componenten en de curves zichtbaar te maken met een oscilloscoop.
  - ✓ Je kan bij uitbreiding de meetwaarden in een rekenblad opnemen om de stroom- en spanningsgrafieken te analyseren.
  - ✓ In samenwerking met de engineeringdoelen zijn mogelijke te bestuderen engineeringopdrachten:

- de condensator/spoel als opslag van energie;
- anti-denderschakeling.

4.2.8 Elektronica - ICT

LPD 26 De leerlingen verklaren de werking van een diode en een MOSFET-transistor als schakelaar.

- ★ Halfgeleider, transistor en hun schematische voorstelling
Inwendige werking van een diode aan de hand van een eenvoudige voorstelling
Anti-dender- en vrijloopdiode
- ✓ Je kan de volgende toepassingen onder de aandacht brengen:
  - de LED;
  - de anti-dender- en vrijloopdiode.

LPD 27 De leerlingen ontwerpen eenvoudige elektronische schakelingen in functie van vooropgestelde criteria.

- ★ Gedrag van logische poorten, sensoren en actuatoren
Gedrag van sensor, actuator
Schematische voorstelling
- ✓ Het komt er hier vooral op aan de leerlingen via een toepassing inzicht te geven in het gedrag van eenvoudige digitale en analoge componenten, interfaces, sensoren, actuatoren.
- ✓ Je kan aandacht hebben omtrent het doel van minimalisatie van digitale logica.
- ✓ Je kan de leerlingen eenvoudige elektronische schakelingen met standaardcomponenten in functie van vooropgestelde criteria laten ontwerpen, hierbij is printontwerp geen criteria.
- ✓ Het ontwerpen kan ook het samenvoegen van modules zijn: PWM, gelijkrichter, spanningsstabilisator.
- ✓ Je kan werken met software voor het tekenen, interpreteren en simuleren van eenvoudige elektronische schakelingen.
- ✓ Je kan de link leggen met LPD 8 om een probleemstelling om te zetten in een eenvoudige elektronische schakeling.
- ✓ Je kan aandacht hebben voor het vergelijken en kiezen van componenten.
- ✓ Je kan de leerlingen laten meten op hardware-fouten, het stimuleert het inzicht in eenvoudige elektronische schakelingen.
- ✓ Je kan gebruik maken van software of een oscilloscoop om signalen in functie van de tijd te visualiseren.

- ✓ Je kan gebruik maken van programmeerbare stueenheden zoals microcontroller, mini-PLC, PC.

LPD 28 De leerlingen ontwerpen een programma in functie van vooropgestelde criteria.

★ Principes en elementen van programmeertalen

Samenhang tweede graad: II-GLI-ddaa LPD 001; II-WisS-d LPD 001

- ✓ Je kan gebruik maken van stueenheden zoals microcontroller, PC.
- ✓ Een probleem omzetten in een algoritme kan je samen met de leerlingen door het eerst om te zetten in een voorstelling zoals flowchart, toestandsdiagramma.
- ✓ Aandacht voor het debuggen is aangewezen bij het ontwikkelen van een programma.
- ✓ Je kan de leerlingen wijzen op de leesbaarheid van de code, programma opbouw, documentatie.
- ✓ Het is belangrijk dat leerlingen tekstueel programmeren.
- ✓ Basisprogrammeerstructuren: lus, voorwaarden, sequentie, beslissingsboom.
- ✓ Elementen van programmeertalen: variabelen, datatypes, operatoren.
- ✓ In samenhang met de engineeringdoelen zijn mogelijke te bestuderen engineeringopdrachten:
  - sturen , controleren en visualiseren van signalen op afstand, IOT;
  - het koppelen (linken) van een database.

LPD 29 De leerlingen configureren een toestel of netwerk om een communicatie tussen toestellen in een netwerk op te zetten.

Samenhang tweede graad: II-GLI-ddaa LPD 001

- ✓ Je kan aandacht hebben voor de begripsvorming:
  - hoe apparaten communiceren in een netwerk;
  - de adressering;
  - het toegangsprotocol;
  - de structuur van het netwerk.
- ✓ Je kan de leerlingen wijzen op het gebruik van tekst-commando's in je besturingssysteem voor netwerkondervraging: ifconfig, ipconfig, ping.
- ✓ In samenwerking met de engineeringdoelen zijn mogelijke te bestuderen engineeringopdracht
  - sturen en controleren van apparaten/devices op afstand, IOT.

4.2.9 Hydrostatica

LPD 30 De leerlingen onderzoeken druk bij vaste stoffen, gassen en vloeistoffen en hun toepassingen ervan.

★ Beginsel van Pascal

Druk, overdruk, onderdruk, atmosferische en hydrostatische druk

Absoluut nulpunt voor druk en temperatuur, absolute temperatuur, Kelvinschaal

Samenhang tweede graad: II-WisS-d LPD 037

Samenhang eerste graad: In de eerste graad vergelijken leerlingen materialen in functie van krachten bij trek en druk op een kwalitatieve manier (NRTa LPD 31).

- ✓ Je kan aandacht hebben voor:
  - grootte h als diepte in vloeistof;
  - (on)samendrukbaarheid van fluïda;
  - de wet van Archimedes.
- ✓ Je kan de link leggen met fenomenen zoals luchtdrukdaling in functie van de hoogte, druk en drukverschillen in de atmosfeer, wind.
- ✓ Je kan aandacht besteden aan toepassingen zoals onderdruk en overdruk in een vat of een leiding, hoogtemeters die werken op basis van luchtdrukmetering, de invloed van luchtdrukbeïnvloeding in een vliegtuig op de constructiewijze, het gevaar voor caissonziekte bij het duiken, de invloed van de temperatuur op de luchtdruk in banden, de hydraulische pers als toepassing van het beginsel van Pascal.
- ✓ Je kan het deeltjesmodel gebruiken om de invloed van temperatuur op gasdruk en het verschijnsel absoluut nulpunt te verklaren.
- ✓ Je kan de link leggen met de engineeringdoelen en via een experiment het bestaan van het absoluut nulpunt aannemelijk maken door extrapolatie van een druk-temperatuur grafiek.
- ✓ Je kan ingaan op het omgekeerd evenredig verband tussen druk en oppervlakte.
- ✓ In samenhang met de engineeringdoelen zijn mogelijke te bestuderen engineeringopdrachten:
  - een hydraulische lift;
  - een reminstallatie.

LPD 31 De leerlingen realiseren elektro-pneumatische schakelingen.

★ Symbolen en schematische voorstelling

Ventielen: monostabiel, bistabiel, snelheidsregelventiel

Cilinders: enkelwerkend, dubbelwerkend

Samenhang tweede graad: vul hier de link met andere vakken in of wis deze tekst

- ✓ Je kan eigenschappen en schakelingen van componenten aan bod laten komen.

- ✓ Je kan werken met software voor het tekenen, interpreteren en simuleren van schakelingen.
- ✓ Je kan de link leggen met LPD 8.

4.2.10 Thermodynamica

LPD 32 De leerlingen verklaren het energietransport bij faseovergangen en bij temperatuursveranderingen van stoffen aan de hand van het deeltjesmodel.

- ★ (absolute) temperatuur, thermische energie, warmte, cohesiekrachten, deeltjesmodel, smeltpunt, kookpunt

Aggregatietoestanden: vast, vloeibaar, gas

Faseovergangen: smelten, stollen, verdampen, condenseren, sublimeren, desublimeren

Samenhang eerste graad: In de eerste graad leggen leerlingen geleiding, convectie en straling uit als transportmogelijkheden van thermische energie met voorbeelden uit het dagelijks leven (NRTa LPD 40). Ze lichten aggregatietoestanden van stoffen toe met behulp van een deeltjesmodel (NRTa LPD 46) en verklaren uitzetting van stoffen via een deeltjesmodel (NRTa LPD 47). De leerlingen van de eerste graad leggen de faseovergangen smelten, stollen, condenseren, verdampen, sublimeren en desublimeren van stoffen uit met behulp van een deeltjesmodel (NRTa LPD 48).

- ✓ Je kan geleiding en convectie verklaren met het deeltjesmodel. Straling kan je duiden als een vorm van energietransport. Bijvoorbeeld warmtestaling van de zon doet deeltjes in materie harder trillen.
- ✓ Je kan de link leggen met praktische gevolgen van de grote specifieke warmtecapaciteit van water: de invloed van de zee op het klimaat, invloed van de grote hoeveelheid water in het menselijk lichaam op het constant houden van de lichaamstemperatuur.
- ✓ Link met leerplandoel, LPD 34.
- ✓ Je kan aandacht hebben voor de warmtebalans als behoud van energie en thermisch evenwicht.
- ✓ Je kan warmtecapaciteit C van een systeem duiden als de capaciteit om een hoeveelheid warmte op te nemen per Kelvin.
- ✓ Je kan aandacht hebben voor de omrekening tussen graden Kelvin naar graden Celsius en omgekeerd.
- ✓ Het is belangrijk dat leerlingen het verschil weten tussen:
  - Merkbare warmte bij temperatuursveranderingen:
    - kinetische energie van de deeltjes;
    - specifieke warmtecapaciteit.
  - Latente warmte bij faseovergangen:
    - potentiële energie van de deeltjes;
    - cohesiekrachten.

- ✓ Je kan aangeven dat de toegevoegde energie tijdens de faseovergang gebruikt wordt om de potentiële energie te laten toenemen en dus de cohesiekrachten te overwinnen. Dit geldt zowel bij smelten als bij koken. Cohesiekrachten zijn op moleculair niveau elektrische krachten.
- ✓ Je kan gebruik maken van tabellen om de leerlingen te verwonderen over de grootteorde van de latente warmte en de specifieke warmtecapaciteit van water. Je kan de beïnvloedende grootheden aangeven aan de hand van de formules voor latente en merkbare warmte.
- ✓ Je kan de link leggen met praktische gevolgen van latente warmte: afkoeling van het lichaam door verdamping van transpiratievocht, benutten van condensatie-energie in een condensatieketel.

LPD 33 De leerlingen passen concepten met betrekking tot de thermodynamica toe om fenomenen en toepassingen ervan te verklaren.

★ Ideale gaswet

Absolute temperatuur, Kelvin

- ✓ Je kan aandacht hebben voor de 0de en 1ste hoofdwet van de thermodynamica:
  - 0de: transistieve relatie; als A in thermisch evenwicht is met B, en B met C, ook A in thermisch evenwicht is met C
  - 1ste: wet van behoud van energie; energie kan niet verloren gaan of uit het niets ontstaan.
- ✓ Je kan de leerlingen het smelt- en kookproces visueel laten waarnemen (fase in functie van temperatuur).
- ✓ Het is belangrijk dat leerlingen het verschil weten tussen:
  - zuivere stoffen en mengsels;
  - Open, gesloten en geïsoleerd systeem;
  - Energiedissipatie, rendement.
- ✓ Een onderzoek kan ondersteunend zijn in de begripsvorming.
- ✓ De inwendige energie of thermische energie van een object wordt bepaald door het aantal deeltjes en hun bewegingsenergie. Een adiabatisch proces verloopt te snel om transport van energie onder de vorm van warmte mogelijk te maken. De te leveren arbeid om het gas samen te drukken doet de inwendige energie ervan toenemen. Leerlingen kunnen waarnemen dat de temperatuur van het gas toeneemt. Omgekeerd gebruikt een adiabatisch expanderend gas inwendige energie waardoor de temperatuur van het gas daalt. Deze energie wordt dan omgezet in arbeid om het gas te laten uitzetten.
- ✓ Je kan een adiabatisch proces laten observeren zoals het oppompen of aflaten van een fietsband. Bij het ontkurken van een fles schuimwijn ontstaat een adiabatische expansie. De daling van temperatuur zorgt voor de vorming van waterdruppels (condenspluimpje).
- ✓ Je kan dit doel koppelen aan het engineeringdoel rond interacties met de samenleving en ingaan op het maatschappelijk belang van thermische isolatie.

4.3 Chemie

4.3.1 Mengsels en zuivere stoffen

LPD 34 De leerlingen onderzoeken zuivere stoffen en mengsels in het dagelijkse leven aan de hand van eigenschappen en geschikte scheidingstechnieken.

- ★ Onderscheid zuivere stof – bestanddeel – mengsel
Homogeen – heterogeen mengsel
Stofeigenschappen: massadichtheid, kookpunt, smeltpunt, deeltjesgrootte
Principe van scheidingstechnieken: filtreren, decanteren, centrifugeren, destilleren, uitdampen, zeven

Samenhang eerste graad: in de eerste graad leerden leerlingen zuivere stoffen en mengsel onderscheiden op basis van het deeltjesmodel (NATA LPD 26). Ze lichtten ook de aggregatiestoestand van stoffen toe op basis van het deeltjesmodel (NATA LPD 21).

- ✓ Mengsels zoals aerosol (rook, nevel), oplossing, schuim, suspensie, emulsie, rook, nevel, legering.
- ✓ Link met leerdoel LPD 16, 32.
- ✓ Je kan de leerlingen eenvoudige scheidingstechnieken laten uitvoeren zoals filtreren, decanteren, centrifugeren, destilleren, uitdampen, zeven.
- ✓ In samenhang met de engineeringdoelen (LPD 1 –LPD 3 - LPD 6) zijn mogelijke experimenten:
  - bepaling kook-en smeltpunt water;
  - bepaling kook-en smelttraject water/zout-mengsel.

LPD 35 Vanuit experimentele waarnemingen verklaren de leerlingen aan de hand van het deeltjesmodel het verschil tussen een enkelvoudige en samengestelde stof.

- ✓ Het deeltjesmodel (molecuulmodel) kan je kort omschrijven in relatie tot het atoommodel.
- ✓ Dit leerplandoel kan je in samenhang behandelen met het engineeringdoel, LPD 2: modellen.
- ✓ In samenhang met de engineeringdoelen (LPD 1 –LPD 3 - LPD 6) zijn mogelijke experimenten:
  - elektrolyse van water (demo);
  - thermolyse van suiker.

LPD 36 De leerlingen geven de naam en symbolische voorstelling weer van elementen.

- ★ Elementen: H, He, Li, Be, C, N, O, F, Ne, Na, Mg, Al, Si, P, S, Cl, Ar, K, Ca, Fe, Cu, Zn, Br, Ag, Cd, Sn, I, Au, Hg, Pb, U

LPD 37 De leerlingen geven de naam aan de formule van enkelvoudige stoffen en omgekeerd.

- ★ Index
  - IUPAC-naamgeving
  - Triviale namen
- ✓ Je kan hier aantonen dat verschillende enkelvoudige stoffen vanuit eenzelfde atoomsoort gevormd kunnen worden.
- ✓ Je kan aandacht hebben voor triviale namen zoals zuurstofgas, ozon, stikstofgas, waterstofgas.
- ✓ Je kan hier aandacht besteden aan het belang en het voorkomen van enkelvoudige stoffen zoals ozon, stikstofgas, zuurstofgas, waterstofgas.

LPD 38 De leerlingen interpreteren de symbolische schrijfwijze van enkelvoudige en samengestelde stoffen.

- ★ Index en coëfficiënt
  - ✓ Je kan hier aandacht besteden aan het gebruik van molecuulmodellen (bolschil – bolstaaf- model). Dit kan via simulatie of via molecuulmodelbouwdozen.
  - ✓ Dit leerplandoel kan je in samenhang behandelen met het engineeringdoel, LPD2: model.

4.3.2 Aspecten van een chemische reactie

LPD 39 De leerlingen balanceren gegeven eenvoudige anorganische chemische reacties door gebruik te maken van de wet van behoud van massa.

- ★ Principe van een aflopende chemische reactie
  - Voorstellingswijze van een chemische reactie
  - Reagentia en reactieproducten
- ✓ Het verschil tussen een chemische en een fysische reactie kan je hier aantonen aan de hand van een aantal (demonstratie-)experimenten.
- ✓ Aanwenden van een stappenplan bij het balanceren van chemische reacties als oplosstrategie kan hier aan bod komen.
- ✓ In samenhang met de engineeringdoelen (LPD 1 –LPD 3 - LPD 6) kan je in een experiment de wet van behoud van massa (wet van Lavoisier) toelichten.
- ✓ Dit LPD kan je in samenhang behandelen met STEM-concept (STEM LPD 2): modellen.
- ✓ In samenhang met de engineeringdoelen (LPD 1 –LPD 3 - LPD 6) is een mogelijk experiment:
  - bakpoeder en tafellazijn.

LPD 40 De leerlingen leiden bij een chemische reactie de energie-uitwisseling met de omgeving af als endo- of exo-energetisch aan de hand van waarnemingen en voorbeeldreacties in authentieke contexten.

- ★ **Energiediagram**
  - ✓ Het gebruik en de interpretatie van een grafiek kan hier aan bod komen.
  - ✓ Er is een link met LPD 18.
  - ✓ Bij het energiediagram kan je best enkel het verschil tussen de energie van de beginproducten en de energie van de eindproducten aangeven.
  - ✓ Authentieke contexten kunnen zijn: verbrandingsreactie, werking van een batterij, fotosynthese, explosie, coldpacks, verkleuren van textiel.
  - ✓ In samenhang met de engineeringsdoelen (LPD 1 –LPD 3 - LPD 6) is een mogelijk experiment:
    - oplossen van zouten (endo-energetisch).

4.3.3 Bouw en eigenschappen van atomen

LPD 41 De leerlingen gebruiken een atoommodel om de structuur van atomen te beschrijven aan de hand van de eerste 18 elementen van het PSE.

- ★ **Namen en symbolen van elementaire deeltjes: proton, neutron, nucleonen, elektron en de symbolische voorstelling van een atoom met atoomnummer en massagetal**
  - Atoomkern
  - Elektron-stipmodel
  - Energieniveau
  - Valentie-elektronen
  - Massagetal – atoomnummer
  - Eenheidslading van elementaire deeltjes
  - Beperkteid en geldigheid van een atoommodel

Samenhang eerste graad: in de eerste graad toonden leerlingen aan de hand van een deeltjesmodel aan dat moleculen uit atomen zijn opgebouwd (NATa LPD 24).

- ✓ Je kan hier best het atoommodel van Bohr gebruiken.
- ✓ Er is een link met de leerplandoelen LPD 19, 21.
- ✓ De beperkteid en geldigheid van een atoommodel kan je behandelen via de evolutie van het atoommodel. Dit kan kort aangebracht worden.
- ✓ Dit leerplandoel kan je in samenhang behandelen met STEM – concept (STEM LPD 2): schaal en verhouding, model. Je kan aandacht besteden aan de link tussen experiment en model: modelverfijning.

- ✓ Je kan de verschillende elementaire deeltjes kwantitatief bepalen vanuit A en Z met behulp van het PSE.

LPD 42 De leerlingen tonen het verband aan tussen de relatieve en absolute massa van atomen.

- ★ Atoommassa – atoommassaeenheid
  - ✓ Het is aangewezen om te kaderen waarom het nodig is om over te stappen naar een relatief begrip.
  - ✓ Je kan verwijzen naar de massa van een kerndeeltje ($1,66 \cdot 10^{-27}$ kg) en dit terugkoppelen naar $1/12$ C-atoom.
  - ✓ Hier kan verwezen worden naar de opbouw van het PSE (LPD 10).

LPD 43 De leerlingen beschrijven het PSE als een rangschikking van elementen volgens toenemend atoomnummer.

- ★ Elementen uit de hoofdgroepen en de edelgassen
  - Opbouw van het PSE in functie van een atoommodel
  - Groep, periode
  - Edelgasconfiguratie
  - ✓ Je kan hier het verband aangeven tussen de elektronenconfiguratie enerzijds en het periodenummer en groepsnummer van de hoofdgroepen anderzijds, met speciale aandacht voor de stabiele edelgasconfiguratie.
  - ✓ Je kan het begrip overgangsmetalen (nevangroepen) kort aanhalen.
  - ✓ Je kan hier verwijzen naar de nummering van de groepen volgens IUPAC.
  - ✓ Dit leerplandoel kan je in samenhang behandelen met STEM-concept (STEM LPD 2): modellen.

LPD 44 De leerlingen gebruiken het PSE om eigenschappen van atomen af te leiden.

- ★ Eigenschappen van atomen: metaal- en niet-metaalkarakter, elektronegativiteit
  - ✓ Dit leerplandoel kan je in samenhang behandelen met STEM-concept (STEM LPD 2): patronen.

4.3.4 Chemische bindingen

LPD 45 De leerlingen stellen de ionbinding, de atoombinding en de metaalbinding op als streven van atomen naar de edelgasconfiguratie.

- ★ Onderscheid tussen atoom en ion
  - Ionvorming
  - Formule-eenheid

Lewisstructuur opstellen beperkt tot binaire stoffen

Ionrooster, molecuulrooster, atoomrooster, metaalrooster

- ✓ Bij ionvorming beperk je je tot metalen en niet-metalen uit de hoofdgroepen Ia, IIa, IIIa, VIa en VIIa.
- ✓ Dit leerplandoel heeft een link met LPD 21.
- ✓ Je kan volgende vuistregel hanteren: een ionbinding wordt gevormd tussen metalen en niet-metalen, een atoombinding (covalente binding) tussen niet-metalen en een metaalbinding tussen metalen, dit omdat de regel op basis van het verschil in elektronegatieve waarde niet altijd klopt.
- ✓ Dit leerplandoel kan je in samenhang behandelen met STEM-concept (STEM LPD 2): model als vereenvoudiging.

LPD 46 De leerlingen brengen metalen, niet-metalen en edelgassen in verband met toepassingen in het dagelijkse leven.

- ★ Eigenschappen van metalen, niet-metalen en edelgassen
  - ✓ Eigenschappen van metalen, niet-metalen en edelgassen zoals geleidbaarheid, inertie, kookpunt, smeltpunt, warmtegeleiding, aggregatietoestand, vervormbaarheid.
  - ✓ Dit leerplandoel heeft een link met LPD 16.
  - ✓ Dit leerplandoel kan je in samenhang behandelen met de engineeringdoelen LPD 1 en LPD 5.

LPD 47 De leerlingen stellen chemische formules op van binaire anorganische stoffen met behulp van het PSE.

- ★ Elementen van de hoofdgroepen van het PSE
  - Brutoformule en formule-eenheid
  - Oxidatiegetal
    - ✓ Het oxidatiegetal kan je aanbrengen vanuit het PSE.

4.3.5 Indeling van samengestelde stoffen

LPD 48 De leerlingen classificeren anorganische stoffen in hun stofklasse zowel op basis van een gegeven chemische formule als op basis van een naam.

- ★ Stofklassen die aan bod komen: zuren, basen (hydroxiden, ammoniak), zouten, oxiden
  - Onderscheid tussen een binair zuur en een ternair zuur
  - Monoatomische en polyatomische ionen: nitraation, sulfaation, fosfaation, carbonaation, hydroxide-ion, bromaation, chloraation, jodaation
  - ✓ Je kan hier het onderscheid maken tussen organische en anorganische stoffen.

- ✓ Als chemische formule kan je de brutoformule en de formule-eenheid aan bod laten komen.
- ✓ Dit leerplandoel wordt best samen behandeld met LPD 49 en LPD 50.
- ✓ Dit leerplandoel kan je in samenhang behandelen met STEM-concept (STEM LPD 2): patronen.

LPD 49 De leerlingen vormen van anorganische stoffen met gegeven formule de naam en omgekeerd.

★ Courante triviale namen van stoffen

Naamgeving

regels van de IUPAC-naamgeving

regels voor stocknotatie bij ionverbindingen

regels voor naamgeving met Griekse telwoorden bij moleculaire stoffen

- ✓ Je kan met de leerlingen aandacht hebben voor de naamgeving zonder dat dit doorgedreven en complex aan bod komt. Afhankelijk van de doelgroep kan je gebruik maken van stappenplannen en tabellen met de relevante gegevens van de behandelde stoffen.
- ✓ Je kan gebruik maken van courante triviale namen van stoffen zoals zoutzuur, ammoniak, salpeterzuur, zwavelzuur, soda, koolzuur.
- ✓ Voor elementen uit de hoofdgroepen Ia, IIa, IIIa, VIa en VIIa kan je het oxidatiegetal afleiden via het periodiek systeem. In de andere gevallen wordt het oxidatiegetal gegeven.

LPD 50 De leerlingen stellen chemische formules op van anorganische samengestelde stoffen met behulp van het PSE.

- ✓ Voor elementen waar het oxidatiegetal niet kan afgeleid worden uit het PSE, kan je het oxidatiegetal gegeven.
- ✓ Afhankelijk van de doelgroep kan je gebruik maken van stappenplannen en tabellen met de relevante gegevens van de behandelde stoffen.

LPD 51 De leerlingen classificeren organische stoffen zowel op basis van een gegeven formule als op basis van een naam.

★ Algemene structuur van alkanen en karakteristieke functionele groep van alkenen, alcoholen, carbonzuren

Regels van de IUPAC-naamgeving

Structuurformule, brutoformule

- ✓ Regels van de IUPAC-naamgeving: in de tweede graad ligt de nadruk op het gebruik van achtervoegsels bij de karakterisering van de functionele groep. Uitgebreide principes van de naamgeving komen aan bod in de derde graad.

- ✓ Je kan een tabel van de stofklassen met stam en verschillende achtervoegsels aanbieden.
- ✓ Je kan aandacht besteden aan de triviale namen.
- ✓ De klemtoon ligt hier op de onvertakte n-alkanen.
- ✓ Dit leerplandoel kan je in samenhang behandelen met STEM-concept (STEM LPD 2): patronen.

LPD 52 De leerlingen brengen organische en anorganische stoffen in verband met toepassingen en biologische en chemische processen in het dagelijks leven.

- ★ Belang, voorkomen, toepassingen van monoatomische ionen en polyatomische ionen
Belang, voorkomen, toepassingen van alkanen, alkenen, alcoholen en carbonzuren
In functie van de context: eigenschappen van zuren, zouten, basen en oxiden

Samenhang tweede graad: II-Bio-d LPD 20

- ✓ Eigenschappen van zuren, zouten, basen, oxiden zoals oplosgedrag, geleiding (samenhang met LPD 54 en LPD 55).
- ✓ Je kan hierbij vertrekken vanuit een gebeurtenis in de media.
- ✓ Toepassingen en processen voor anorganische stoffen zoals metaaloxiden in glas, zuren en basen in batterijen, zouten in sportdranken, zure regen, fosforzuur in cola en roest.
- ✓ De namen en symbolen van chemische elementen worden in de media en dagelijkse omgang vaak gebruikt én om zuivere stoffen te vermelden én om de aanwezigheid van deze atoomsoorten in bepaalde componenten van mengsels aan te duiden. Voorbeelden hiervan zijn: het 'ijzer'-gehalte in het bloed, 'zware metalen' in de grond, 'fosfor' en 'stikstof' in de meststoffen, 'chloor' in het zwembadwater. De leerlingen worden er attent op gemaakt dat dergelijke uitspraken enkel de aanwezigheid van bepaalde atoomsoorten weergeven, maar totaal niets zeggen over de samenstelling van de zuivere stoffen of mengsels waarin deze atoomsoorten voorkomen.
- ✓ Toepassingen voor organische stoffen zoals etheen, propeen als basis voor kunststoffen, aardgas, methaangas, ethanol in drank, methanol als brandspiritus, azijnzuur bij fixeren van kleuren.

4.3.6 Principe van oplossen en elektrische geleiding

LPD 53 De leerlingen onderscheiden polaire en apolaire stoffen op basis van hun oplosbaarheid in water.

- ★ Elektronegativiteit: verschil in EN-waarde om een polaire van een apolaire binding te onderscheiden
Water als polair oplosmiddel
Polaire en apolaire stoffen

- ✓ Je kan de chemische structuur van water aanreiken.
- ✓ Hierbij kan de regel 'Soort zoekt soort' gehanteerd worden.
- ✓ Dit leerplandoel kan je in samenhang behandelen met engineering LPD 1 – LPD 5.

LPD 54 De leerlingen leggen het verband uit tussen bindingstype en oplosbaarheid in water.

- ★ Water als dipoolmolecule
Intermoleculaire krachten: dipoolkrachten, ion-dipool interacties
Principe van oplossen: dissociatie, hydratatie, ionisatie
- ✓ De tijd die besteed wordt aan dit leerplandoel kan je beperkt houden.
- ✓ Bij elk oplossingsprincipe is het voldoende om één voorbeeld uit te werken.

LPD 55 De leerlingen leggen het verband uit tussen het bindingstype en het geleidingsvermogen.

- ★ Principe van elektrische geleiding, geleider en isolator
Elektrolyten en niet-elektrolyten
- ✓ Je kan het verband tonen tussen het aantal ionen in een oplossing en geleidbaarheid.
- ✓ Er is een link met leerplandoel LPD 19.
- ✓ Je kan hier een onderscheid maken tussen de geleidbaarheid van zuivere stoffen en oplossingen.
- ✓ Dit leerplandoel kan je in samenhang behandelen met engineering LPD 1 – LPD 6.

4.3.7 Kwantitatieve aspecten

LPD 56 De leerlingen passen het verband toe tussen stofhoeveelheid enerzijds en molaire massa, molaire concentratie en molair volume anderzijds.

- ★ Constante van Avogadro
Mol als eenheid van stofhoeveelheid
Verdunning
Formules omvormen: één variabele uitdrukken in functie van de andere
Evenredigheid
- ✓ Je kan hier best vertrekken vanuit een gegeven context en de rekestijd beperken.
- ✓ Je hoeft de ideale gaswet niet aan bod te laten komen. Je werkt hier enkel bij normomstandigheden.
- ✓ Afhankelijk van de doelgroep kan je verschillende formules combineren.
- ✓ Afhankelijk van de doelgroep kan je gebruik maken van een formularium.

- ✓ In samenhang met de engineeringdoelen (LPD 1 –LPD 3 - LPD 6) is een mogelijk experiment:
  - bepalen en vergelijken van de stofhoeveelheid en aantal atomen in Cu en Mg;
  - bereiden van oplossingen met welbepaalde concentratie;
  - verdunnen van oplossingen.

LPD 57 De leerlingen leiden de stoichiometrische stofhoeveelheden uit de reactievergelijking af.

★ Rekenen met verhoudingen

- ✓ Binnen de rubriek 'Kwantitatieve aspecten' ligt de nadruk op LPD 56.
- ✓ Hier kan je het verband leggen met het balanceren van reactievergelijkingen (LPD 39) gekoppeld aan evenredige stofhoeveelheden.
- ✓ Het is de bedoeling dat leerlingen van een gegeven stofhoeveelheid de hoeveelheid van een andere verbinding via de reactievergelijking kunnen berekenen. Het is niet de bedoeling om molaire massa, molaire concentratie en molair volume te gebruiken in stoichiometrische berekeningen.

4.3.8 Reactiesoorten

LPD 58 De leerlingen classificeren aan de hand van waarnemingen een chemische reactie als neerslag-, gasontwikkelings- of neutralisatiereactie.

★ Notatie van aggregatietoestanden in chemische reacties

- ✓ Je kan hierbij linken leggen naar concrete toepassingen zoals waterontkalker, waterzuiveringsinstallatie, maagzuur, bakpoeder, bruistablet, kalkaanslag op verwarmingsweerstand. Het is de bedoeling om hierbij kort kennis te maken met de verschillende reactietypes.

LPD 59 De leerlingen stellen de vergelijking op van een neerslagreactie, een gasontwikkelingsreactie en een neutralisatiereactie.

★ Ionisatie van zuren en dissociatie van hydroxiden en zouten

Opstellen van ionisatie- en dissociatievergelijking van de samenvoegende stoffen

Opstellen van essentiële ionenreactie

Opstellen van stoffenreactievergelijking

- ✓ Je kan een stappenplan aanwenden als oplosstrategie en gebruik maken van gegevenstabellen (oplosbaarheidstabel).
- ✓ Bij het opstellen van de stoffenreactievergelijking kan je de nadruk leggen op het inoefenen van de systematiek.
- ✓ Bij de neutralisatiereactie beperk je je best tot éénwaardige zuren en éénwaardige hydroxiden. Bij het opstellen van de reactievergelijking kan je aandacht besteden aan

de combinatie van waterstofionen met hydroxide-ionen waarbij water wordt gevormd.

- ✓ Bij neerslag- en gasontwikkelingsreacties behandel je bij voorkeur reacties met stoffenreactievergelijkingen met enkel coëfficiënt 1.
- ✓ Je kan de link leggen met LPD 48.

LPD 60 De leerlingen brengen de pH-schaal in verband met het zuur, basisch of neutraal karakter van een waterige oplossing.

★ pH-begrip als zuurtegraad

Waterstofionenconcentratie en hydroxide-ionenconcentratie

Functie van een zuur-base indicator

- ✓ Het in verband brengen van de pH met waterstofionenconcentratie en hydroxide-ionenconcentratie kan geïllustreerd worden met oplossingen van sterke zuren en sterke basen (hydroxiden).
- ✓ Vanuit het opstellen van neutralisatiereacties kan je neutralisatie linken aan gelijke concentraties van waterstofionen en hydroxide-ionen. Van hieruit geeft een hogere waterstofionenconcentratie een pH lager dan 7 en omgekeerd een hogere hydroxide-ionenconcentratie een pH hoger dan 7.
- ✓ In samenhang met de engineeringdoelen is een mogelijk experiment:
  - Onderzoek naar het zuur, basisch of neutraal karakter m.b.v. UI-papier/indicatoren.

LPD 61 De leerlingen leggen het concept buffer uit.

- ✓ Je kan het concept zeer eenvoudig en kort aanbrengen via een experiment waarbij je zuur of base toevoegt aan een buffer en de pH stabiel blijft.
- ✓ Hier kunnen het nut en de toepassingen van een buffer aan bod komen zoals in bloed, lenzenvloeistof, aquarium, voeding, zeewater.
- ✓ Dit leerplandoel kan je in samenhang behandelen met STEM-concept (STEM LPD2): stabiliteit en verandering.
- ✓ Dit leerplandoel kan je in samenhang behandelen met engineering LPD 1 – LPD 6.

LPD 62 De leerlingen ontleden in een eenvoudige redoxreactie de begrippen oxidator, reductor, oxidatie en reductie, elektronenoverdracht.

★ Verandering van oxidatiegetal

- ✓ Eenvoudige redoxreacties tussen enkelvoudige stoffen kunnen aan bod komen.
- ✓ De leerlingen kunnen de oxidatiegetallen bepalen in enkelvoudige stoffen en samengestelde stoffen aan de hand van een stappenplan.
- ✓ Je kan gebruik maken van een tabel met oxidatiegetallen.

- ✓ Je kan hierbij contexten aan bod laten komen zoals de brandstofcel, de verbranding.

5 Lexicon en pop-ups

5.1 Lexicon

STEM-concepten

STEM-concepten (cross-cutting concepts) worden ook wel vakoverschrijdende denkwijzen of perspectieven genoemd die technici, natuurwetenschappers en ingenieurs hanteren om uitdagingen aan te pakken of vragen te beantwoorden.

STEM-disciplines

STEM staat voor de interactie tussen drie disciplines: het natuurwetenschappelijke (S), het technisch-wetenschappelijke (TE) en het wiskundige (M).

Concept

Concepten zijn principes, wetten, beginselen, theorieën, structuren of systemen en vormen de basis van kennisopbouw.

Context

Contexten zijn concrete situaties of probleemstellingen die voor leerlingen betekenisvol zijn of kunnen worden door de uit te voeren leeractiviteiten. Contexten kunnen het leren betekenisvoller maken en bij leerlingen de motivatie en attitude versterken. Afwisseling in contexten is nodig voor transfer van kennis en vaardigheden. Een context kan een concept verduidelijken of de verbinding vormen tussen verschillende concepten.

Experiment

Een experiment is een gecontroleerde onderzoeksmethode om een wetenschappelijke hypothese te testen of een bekend effect te illustreren.

Model

Voorstellingswijze van een systeem of verschijnsel. Voorbeelden van modellen: schetsen, schema's, plannen, tekeningen, prototypes, stroomdiagrammen, schaalmodel, wiskundige verbanden, formules...

Prototype

Model van een ontworpen systeem om te testen en te evalueren op basis van de ontwerpcriteria. Opeenvolgende versies kunnen door aanpassingen evolueren naar een produceerbaar ontwerp.

Engineeren

Het iteratieve proces van onderzoeken en ontwerpen en hun wisselwerking om tot een model/prototype te komen.

Systeem

Een orgaan, een organisme, een stelsel, een machine, een constructie ... kan worden beschouwd worden als een systeem. Een systeem is een voorstellingswijze van een natuurlijk of technisch verschijnsel om het

te onderzoeken of aan te passen. Een systeem kan uit meerdere componenten of onderdelen bestaan. Relaties tussen de componenten in een systeem kunnen samenhang en ordening vertonen. Systemen worden gekenmerkt door stromen en feedback. Men onderscheidt processen binnen het systeem en wisselwerking met de omgeving.

5.2 Pop-ups

Probleemoplossende strategieën

- **Oriënteren/analyseren:** leren een probleem ontleden en noden vaststellen
- **Verbeelden:** oplossingsmogelijkheden vooropstellen en bespreken met als doel een doordachte technische-technologische keuze te maken. De leerlingen leren creatief, out-of-the-box en divergerend-convergerend denken.
- **Plannen:** verschillende bronnen raadplegen om zich te (begeleid) informeren en achtergrondkennis op te doen.
- **Uitvoeren:** met een gekozen techniek een oplossing creëren/vormgeven en de functionaliteit ervan testen.
- **Reflecteren:** over het resultaat en de toegepaste oplossingen/methoden/materiaalgebruik... (begeleid) reflecteren en indien nodig leren bijsturen door het hernemen van bovenstaande fasen in het proces
- **Rapporteren:** over het ontwerpproces en het resultaat rapporteren op basis van een model.

Modellen

- Schetsen, schema's, flowcharts, werktekeningen en recepten
- Schaalmodellen, (digitale) 2D- en 3D-modellen
- Prototypes
- Wiskundige modellen

6 Basisuitrusting

Basisuitrusting verwijst naar de infrastructuur en het (didactisch) materiaal die beschikbaar moeten zijn voor de realisatie van de leerplandoelen.

6.1 Infrastructuur

Voor elke les een lokaal

- met een (draagbare) computer waarop de nodige software en audiovisueel materiaal kwaliteitsvol werkt en die met internet verbonden is;
- met de mogelijkheid om (bewegend beeld) kwaliteitsvol te projecteren;
- met de mogelijkheid om geluid kwaliteitsvol weer te geven;
- met de mogelijkheid om draadloos internet te raadplegen met een aanvaardbare snelheid.

Om de leerplandoelen te realiseren dient de school minimaal de hierna beschreven infrastructuur en materiële en didactische uitrusting ter beschikking te stellen die beantwoordt aan de reglementaire eisen op het vlak van veiligheid, gezondheid, hygiëne, ergonomie en milieu. We adviseren de school om de grootte van de klasgroep en de beschikbare infrastructuur en uitrusting op elkaar af te stemmen.

Om kennis en vaardigheden geïntegreerd aan te reiken en het procesmatig werken te versterken is een goed uitgerust competentiecentrum noodzakelijk waarbij de ruimte voor het aanleren van vaardigheden en het instructielokaal één geheel vormen of dicht bij elkaar gelegen zijn.

Risicoanalyse

Een werkgroep binnen KVCV (Koninklijke Vlaamse Chemische Vereniging) stelde de COS-brochure op die als leidraad kan gebruikt worden om veilig om te gaan met 'Chemicaliën Op School'. Hierbij werd rekening gehouden met de pedagogisch-didactische aspecten van de natuurwetenschappelijke vakken in het secundair onderwijs en met de wettelijke regelgevingen rond welzijn en milieu.

De adviezen voor het gebruik van chemicaliën houden rekening met het onderwijsniveau, de studierichtingen, de leerdoelen en de vaardigheidsverschillen tussen leraren en leerlingen. De werkgroep heeft er adviezen aan toegevoegd over veiligheidsonderricht, opslag van schoolchemicaliën, de milieuvriendelijke verwijdering van het afval, de inrichting van wetenschapslokalen en de organisatie van praktijklessen.

Om leerlingen veilig te laten omgaan met chemicaliën en daarbij de nodige preventiemaatregelen te voorzien, wordt er eerst een risicoanalyse uitgevoerd. Als hulpmiddel voor het opstellen van deze risicoanalyse ontwikkelde de COS-werkgroep een module gekoppeld aan de DBGS (Databank Gevaarlijke Stoffen).

Ook de veiligheid van wetenschaps- en praktijklokalen is essentieel. De bouwstenen van een veilige infrastructuur worden steeds getoetst aan de praktijk. Op de website <http://www.gevaarlijkestoffen.be/> is als hulpmiddel voor deze risicoanalyse een Excelbestand te downloaden.

Na een risicoanalyse of een onderzoek van eventuele ongevallen kunnen er technologische aanpassingen komen die de veiligheid in de toekomst kunnen verbeteren.

6.2 Materiaal, toestellen, machines en gereedschappen beschikbaar in de infrastructuur

- Persoonlijke en collectieve beschermingsmiddelen
- Opstellingen en uitrustingen tot het uitvoeren van de experimenten
- Componenten en onderdelen in functie van de gekozen engineeringprojecten
- Klein handgereedschap
- Hulpmiddelen om te prototypen
- Meettoestellen:
  - oscilloscoop;
- Voedingsbronnen:
  - spanningsbron;
  - stroombron.
- Diverse microcontrollers of mini-plc's
- Diverse actuatoren en sensoren
- Voor chemie:
  - basismateriaal nodig zoals glaswerk, (meet)toestellen, sensoren, 2D- en 3D-modellen, preparaten, chemicaliën, tabellen. Dit basismateriaal is afgestemd op de realisatie van de leerplandoelen. De beschikbaarheid van opstellingen om experimenten uit te voeren kan de lessen vlotter laten

verlopen. Er worden persoonlijke en collectieve beschermingsmiddelen voorzien in functie van het uit te voeren onderzoek.

Het aanwezige materiaal is voldoende voor de grootte van de klasgroep. Omdat de leerlingen bij experimenteel werk per 2 (uitzonderlijk per 3) werken, zullen een aantal zaken in meervoud moeten aanwezig zijn. Voor de duurdere toestellen kan de school zich afhankelijk van de klasgrootte beperken tot enkele exemplaren die dan in een circuitpracticum worden gebruikt.

6.3 Materiaal en gereedschappen waarover elke leerling moet beschikken

Om de leerplandoelen te realiseren beschikt elke leerling minimaal over onderstaand materiaal. De school bespreekt in de schoolraad wie (de school of de leerling) voor dat materiaal zorgt. De school houdt daarbij uitdrukkelijk rekening met gelijke kansen voor alle leerlingen.

- Meettoestellen:
  - multimeter;
  - schuifmaat.
- Informatie- en communicatiemedia:
  - Per leerling een actueel computersysteem met de nodige software voor 3D-CAD-teken-, programmeer- en simulatiesoftware. De gebruikte programma's werken met een aanvaardbare prestatie op dit computersysteem. Dit computersysteem is verbonden met internet indien dit vereist is voor de doelstellingen.

7 Concordantie

De concordantietabel geeft aan welke leerplandoelen eindtermen (ET) en cesuurdoelen (CD) realiseren.

[zie disclaimer]

Leerplandoel	Eindtermen en cesuurdoelen
1	ET 6.53; ET 13.11; ET 13.12; ET 13.13; ET 13.14
2	ET 6.54; ET 13.12; CD 12.1.1
3	ET 6.47; ET 13.12
4	ET 6.49; ET 13.12
5	ET 6.50; ET 13.13
6	ET 6.48
7	ET 6.52; CD 11.6.2
8	ET 6.55; ET 13.11; ET 13.12; ET 13.13; ET 13.14; CD 12.1.1
9	ET 6.56
10	ET 6.57
11	ET 6.34; CD 11.5.2

12	ET 6.34; CD 11.5.2
13	ET 6.33; CD 11.5.1
14	ET 6.34; CD 11.5.2
15	ET 6.34; CD 11.5.2
16	ET 6.34; ET 6.51; CD 11.6.1
17	ET 6.36; CD 11.5.3
18	ET 6.36; CD 11.5.3
19	ET 6.40; CD 11.2.2
20	ET 6.40; CD 11.2.2
21	ET 6.40; CD 11.2.2; CD 13.3.2
22	CD 11.2.1
23	CD 11.2.1
24	CD 11.2.1
25	CD 11.2.2
26	CD 11.4.1
27	CD 11.4.2
28	ET 4.5; CD 11.4.2
29	CD 11.4.2
30	ET 6.34; CD 11.10.1
31	CD 11.10.3
32	ET 6.37
33	CD 11.9.1
34	ET 6.23
35	ET 6.26
36	ET 6.27
37	ET 6.26
38	ET 6.26
39	ET 6.29
40	ET 6.38
41	ET 6.24
42	ET 6.24
43	ET 6.25

44	ET 6.25
45	ET 6.24; ET 6.25; ET 6.26
46	ET 6.28
47	ET 6.26
48	ET 6.27
49	ET 6.27
50	ET 6.27
51	ET 6.27
52	ET 6.28
53	ET 6.39
54	ET 6.39
55	ET 6.39
56	ET 6.32; ET 6.51
57	ET 6.32
58	ET 6.30
59	ET 6.30
60	ET 6.31
61	ET 6.31
62	ET 6.30

7.1 Eindtermen

4.5 De leerlingen ontwerpen algoritmen om problemen digitaal op te lossen.

Met inbegrip van kennis

*Conceptuele kennis

- Concepten van computationeel denken: decompositie, patroonherkenning, abstractie, algoritme
- Organisatie, modellering, simulatie en digitale representatie van informatie
- Debuggen: testen en bijsturen
- Principes van programmeren: sequentie, herhalingsstructuur, keuzestructuur
- Ingebouwde functies
- Elementen van programmeertalen: variabelen, datatypes, operatoren, parameters, condities, procedures of functies

*Procedurele kennis

- Toepassen van principes van computationeel denken: decompositie, patroonherkenning, abstractie, algoritme

- Toepassen van principes van organisatie, modellering, simulatie en digitale representatie van informatie
- Toepassen van principes om te debuggen
- Toepassen van principes van programmeren: sequentie, herhalingsstructuur, keuzestructuur
- Toepassen van controlestructuren en eenvoudige gegevensstructuren bij het formuleren van algoritmen
- Toepassen van principes om algoritmen bestaande uit een aantal samenwerkende procedures te ontwerpen en te implementeren in een programmeeromgeving

Met inbegrip van dimensies eindterm

Cognitieve dimensie: beheersingsniveau creëren

6.23 De leerlingen onderzoeken stoffen in het dagelijkse leven aan de hand van stofeigenschappen en scheidingstechnieken.

Met inbegrip van kennis

*Feitenkennis

- Zuivere stof, mengsel
- Stofeigenschap
- Massadichtheid, smeltpunt, kookpunt
- Scheidingstechniek

*Conceptuele kennis

- Onderscheid tussen een zuivere stof, een bestanddeel en een mengsel
- Soorten mengsels: homogene en heterogene mengsels zoals aerosols (rook, nevel), oplossing, schuim, suspensie, emulsie
- Stofeigenschappen: massadichtheid, kookpunt, smeltpunt, deeltjesgrootte en andere zoals geleidbaarheid, oplosgedrag van stoffen
- Principe van scheidingstechnieken: filtreren, decanteren, centrifugeren, destilleren, uitdampen, zeven

*Procedurele kennis

- Kiezen van de geschikte scheidingstechniek(en) om bestanddelen uit mengsels te scheiden
- Uitvoeren van scheidingstechnieken zoals filtreren, decanteren, centrifugeren, destilleren, uitdampen, zeven

Met inbegrip van context

- De eindterm wordt met context gerealiseerd.

Met inbegrip van dimensies eindterm

Cognitieve dimensie: beheersingsniveau analyseren

6.24 De leerlingen gebruiken een atoommodel om de structuur van atomen en ionen te beschrijven.

Met inbegrip van kennis

*Feitenkennis

- Atoomkern, atoommassa, massagetal, atoomnummer
- Namen en symbolen van elementaire deeltjes: proton, neutron, nucleonen, elektron
- Symbolische voorstelling van een atoom met atoomnummer en massagetal

*Conceptuele kennis

- Atoomkern
- Energieniveau
- Atoommassa
- Atoommassa-eenheid
- Relatieve en absolute massa
- Massagetal en atoomnummer
- Onderscheid tussen een atoom en een ion
- Beperkte en geldigheid van een atoommodel
- Eenheidslading van elementaire deeltjes

*Procedurele kennis

- Gebruiken van het PSE

Met inbegrip van context

- De eerste 18 elementen van het PSE komen aan bod.

Met inbegrip van dimensies eindterm

Cognitieve dimensie: beheersingsniveau toepassen

6.25 De leerlingen gebruiken het PSE om eigenschappen van atomen en ionen af te leiden.

Met inbegrip van kennis

*Feitenkennis

- Groep, periode, valentie-elektron, edelgasconfiguratie

*Conceptuele kennis

- Opbouw van het PSE in functie van een atoommodel
- Groep, periode
- Valentie-elektronen, edelgasconfiguratie
- Eigenschappen: massa van een atoom en ion, ionvorming
- Onderscheid tussen een atoom en een ion
- Onderscheid tussen een metaal atoom en een niet-metaal atoom

*Procedurele kennis

- Leggen van het verband tussen de plaats van een element in het PSE en de eigenschappen ervan

Met inbegrip van context

- Elementen uit de a-groepen en de edelgassen komen aan bod.

Met inbegrip van dimensies eindterm

Cognitieve dimensie: beheersingsniveau toepassen

6.26 De leerlingen stellen chemische formules op voor enkelvoudige en samengestelde anorganische stoffen met behulp van het PSE.

Met inbegrip van kennis

*Feitenkennis

- Index, coëfficiënt
- Structuurformule, brutoformule, formule-eenheid

*Conceptuele kennis

- Onderscheid tussen een atoom en een molecule
- Onderscheid tussen een enkelvoudige en een samengestelde stof
- Anorganische stof
- Soorten chemische formules: structuurformule, brutoformule, formule eenheid
- Soorten chemische bindingen: ionbinding, covalente binding, metaalbinding
- Onderscheid tussen een index en een coëfficiënt
- Elektronegativiteit

*Procedurele kennis

- Gebruiken van het PSE
- Opstellen van Lewisstructuren
- Opstellen van chemische formules van anorganische stoffen

Met inbegrip van context

- Elementen uit de a-groepen van het PSE komen aan bod.
- In geval van samengestelde stoffen komen enkel binaire stoffen aan bod.

Met inbegrip van dimensies eindterm

Cognitieve dimensie: beheersingsniveau toepassen

6.27 De leerlingen classificeren stoffen zowel op basis van een gegeven chemische formule als op basis van een naam.

Met inbegrip van kennis

*Feitenkennis

- Namen en symbolen van elementen uit het PSE: H, He, C, N, O, P, Ne, Na, Mg, Al, S, Cl, K, Ca, Fe, Cu, Zn, Br, Ag, Au, Hg, Pb, F, I, U, Sn, Li, Cd, Ar, Si, Be
- Courante triviale namen van stoffen zoals zuurstofgas, zoutzuur, ammoniak, salpeterzuur, zwavelzuur, soda, koolzuur, stikstofgas, ozon
- Regels van de IUPAC-naamgeving
- Regels voor stocknotatie bij ionverbindingen
- Regels voor naamgeving met Griekse telwoorden bij moleculaire stoffen

*Conceptuele kennis

- Onderscheid tussen een binair zuur en een ternair zuur
- Zuren als een samenstelling van proton(en) + zuurrest
- Hydroxiden als een samenstelling van een metaalion + hydroxide-ion(en)
- Zouten als een samenstelling van een metaalion + zuurrest
- Oxiden als een samenstelling van een metaal atoom of niet-metaal atoom+ zuurstofato(o)m(en)
- Algemene structuur van alkanen en karakteristieke functionele groep van alkenen, alcoholen, carbonzuren als organische stoffen

Met inbegrip van context

- De eindterm wordt met context gerealiseerd.
- Volgende stoffen en poly-atomische ionen komen aan bod

- Anorganische stoffen: zuren, zouten, basen, oxiden, metalen, niet-metalen, edelgassen
- Organische stoffen: alkanen, alkenen, alcoholen, carbonzuren
- Polyatomische ionen zoals nitraation, nitrietion, sulfaation, sulfietion, fosfaation, carbonaation, hydroxide-ion.
- Als chemische formules komen de brutoformule, de structuurformule en de formule-eenheid aan bod.

Met inbegrip van dimensies eindterm

Cognitieve dimensie: beheersingsniveau begrijpen

6.28 De leerlingen brengen organische en anorganische stoffen in verband met toepassingen en biologische en chemische processen in het dagelijks leven.

Met inbegrip van kennis

*Feitenkennis

- Courante triviale namen van stoffen zoals zuurstofgas, zoutzuur, ammoniak, salpeterzuur, zwavelzuur, soda, koolzuur, stikstofgas, ozon
- Regels van de IUPAC-naamgeving
- Regels voor stocknotatie bij ionverbindingen
- Regels voor naamgeving met Griekse telwoorden bij moleculaire stoffen
- Eigenschappen van zuren, zouten, basen, oxiden, metalen, niet-metalen en edelgassen zoals oplosgedrag, geleiding, inertie in functie van de contexten

*Conceptuele kennis

- Belang, voorkomen, toepassingen van mono-atomische ionen en poly-atomische ionen zoals nitraation, nitrietion, sulfaation, sulfietion, fosfaation, carbonaation, hydroxide-ion
- Belang, voorkomen, toepassingen van alkanen, alkenen, alcoholen, carbonzuren

Met inbegrip van context

- De eindterm wordt met context gerealiseerd.

Met inbegrip van dimensies eindterm

Cognitieve dimensie: beheersingsniveau begrijpen

6.29 De leerlingen balanceren gegeven eenvoudige anorganische chemische reacties door gebruik te maken van de wet van behoud van massa.

Met inbegrip van kennis

*Feitenkennis

- Coëfficiënt, index

*Conceptuele kennis

- Principe van een aflopende chemische reactie
- Voorstellingswijze van een chemische reactie
- Reagentia en reactieproducten
- Onderscheid tussen een index en een coëfficiënt
- Wet van behoud van massa

*Procedurele kennis

- Toepassen van de wet van behoud van massa

Met inbegrip van dimensies eindterm

Cognitieve dimensie: beheersingsniveau toepassen

6.30 De leerlingen stellen een reactievergelijking van een eenvoudige anorganische reactie op.

Met inbegrip van kennis

*Feitenkennis

- Namen en symbolen van elementen uit het PSE: H, He, C, N, O, P, Ne, Na, Mg, Al, S, Cl, K, Ca, Fe, Cu, Zn, Br, Ag, Au, Hg, Pb, F, I, U, Sn, Li, Cd, Ar, Si, Be
- Naamgeving van anorganische stoffen en ionen
- Notatie van aggregatietoestanden in chemische reacties

*Conceptuele kennis

- Principe van een reactie zoals
  - > Een zuur-basereactie inclusief ionisatie van zuren en dissociatie van basen en zouten
  - > Een neerslagreactie inclusief dissociatie van basen en zouten
  - > Een redoxreactie inclusief oxidatiegetal

*Procedurele kennis

- Noteren van chemische formules
- Toepassen van een methode voor het opstellen van een reactie zoals zuur-basereacties, neerslagreacties, eenvoudige redoxreacties
- Opstellen van een dissociatievergelijking

Met inbegrip van context

- De eindterm wordt met context gerealiseerd.
- Bij keuze voor neerslagreacties wordt een oplosbaarheidstabel gebruikt.
- Bij keuze voor redoxreacties wordt een tabel met oxidatiegetallen gebruikt.
- Redoxreacties met enkelvoudige stoffen komen aan bod.

Met inbegrip van dimensies eindterm

Cognitieve dimensie: beheersingsniveau toepassen

6.31 De leerlingen leggen een verband tussen de zuurtegraad van een oplossing en de protonen- en hydroxideconcentraties.

Met inbegrip van kennis

*Feitenkennis

- pH
- Indicator

*Conceptuele kennis

- Onderscheid tussen een zure, een basische en een neutrale oplossing
- Ionisatie van zuren en dissociatie van basen
- pH-begrip als zuurtegraad, protonen- en hydroxideconcentratie
- pH-schaal
- Functie van een indicator
- Buffer

Met inbegrip van context

- De eindterm wordt met context gerealiseerd.
- Sterke zuren en basen komen aan bod.

Met inbegrip van dimensies eindterm

Cognitieve dimensie: beheersingsniveau begrijpen

6.32 De leerlingen leggen het verband tussen mol, molaire massa en molaire concentratie aan de hand van eenvoudige stoichiometrische berekeningen.

Met inbegrip van kennis

*Feitenkennis

- Mol, molaire massa

*Conceptuele kennis

- Mol, molaire massa
- Getal van Avogadro
- Molaire concentratie

*Procedurele kennis

- Gebruiken van het PSE
- Omvormen van formules: één variabele uitdrukken in functie van de andere
- Rekenen met verhoudingen

Met inbegrip van context

- De eindterm wordt met context gerealiseerd.

Met inbegrip van dimensies eindterm

Cognitieve dimensie: beheersingsniveau analyseren

6.33 De leerlingen analyseren rechtlijnige bewegingen door het verband te leggen tussen positie, tijdstip, snelheid en versnelling.

Met inbegrip van kennis

*Feitenkennis

- Positie, tijdstip, verplaatsing, afgelegde weg en tijdsverloop
- Gemiddelde snelheid, gemiddelde versnelling
- Differentiequotiënt
- Formules
  - > Gemiddelde snelheid $v_g = \Delta x / \Delta t$
  - > Gemiddelde versnelling $a_g = \Delta v / \Delta t$

*Conceptuele kennis

- Positie, tijdstip, verplaatsing, afgelegde weg en tijdsverloop
- Onderscheid tussen afgelegde weg en verplaatsing
- Positie- en snelheidsfunctie inclusief grafieken
- Gemiddelde snelheid als differentiequotiënt inclusief formule $v_g = \Delta x / \Delta t$
- Onderscheid tussen gemiddelde snelheid en ogenblikkelijke snelheid

- Gemiddelde versnelling als differentiequotient inclusief formule $a_g = \Delta v / \Delta t$

*Procedurele kennis

- Omvormen van formules: 1 variabele uitdrukken in functie van de andere
- Beschrijven van een rechte beweging a.d.h.v. een grafiek

Met inbegrip van context

- De eindterm wordt met context gerealiseerd.
- De bewegingen zijn beperkt tot die met een constante versnelling en zonder een versnelling.

Met inbegrip van dimensies eindterm

Cognitieve dimensie: beheersingsniveau analyseren

6.34 De leerlingen gebruiken de concepten kracht en veld om interacties tussen systemen te beschrijven.

Met inbegrip van kennis

*Feitenkennis

- Kracht, veld
- Vector, grootte, richting, zin, aangrijpingspunt
- Normalkracht, wrijvingskracht
- Zwaartekracht, gewicht, zwaarteveldsterkte, zwaartepunt
- Veerkracht, veerconstante
- Formule voor de grootte van de zwaartekracht $F = m \cdot g$

*Conceptuele kennis

- Kracht als vectoriële grootheid: grootte, richting, zin, aangrijpingspunt
- Soorten krachten: normalkracht, wrijvingskracht, veerkracht, zwaartekracht
- Dynamische effecten van een kracht: versnellen, vertragen, van richting veranderen
- Snelheid en versnelling
- Zwaartekracht
  - > Zwaartepunt
  - > Verband tussen grootte van de zwaartekracht, massa en zwaarteveldsterkte inclusief formule $F = m \cdot g$
  - > Verschil tussen zwaartekracht, massa en gewicht
  - > Verband tussen zwaarteveld en zwaartekracht
- Zwaarteveld van hemellichamen
- Veerkracht
  - > Verband tussen grootte van de veerkracht, veerconstante en lengteverandering van een elastisch voorwerp inclusief formule $F = k \cdot \Delta \ell$

*Procedurele kennis

- Tekenend van krachten als vectoren
- Bepalen van de richting en de zin van een vectoriële grootheid
- Omvormen van formules: één variabele uitdrukken in functie van de andere
- Gebruiken van een formularium

Met inbegrip van context

- De eindterm wordt met context gerealiseerd.

Met inbegrip van dimensies eindterm

Cognitieve dimensie: beheersingsniveau toepassen

6.36 De leerlingen gebruiken de wet van behoud van energie kwalitatief en kwantitatief om energieomzettingen, rendement en vermogen in systemen te beschrijven.

Met inbegrip van kennis

*Feitenkennis

- Energie, vermogen, rendement
- Gravitationele energie, elastische energie, kinetische energie, chemische energie, thermische energie, stralingsenergie, kernenergie, elektrische energie
- Wet van behoud van energie
- Formules
  - > Gemiddeld vermogen $P = \Delta E / \Delta t$
  - > Rendement $\eta = E_{\text{nuttig}} / E_{\text{totaal}}$

*Conceptuele kennis

- Verbanden tussen energie, rendement en vermogen inclusief formules voor gemiddeld vermogen $P = \Delta E / \Delta t$ en rendement $\eta = E_{\text{nuttig}} / E_{\text{totaal}}$
- Soorten energie: gravitationele energie inclusief formule $E = m \cdot g \cdot h$, elastische energie inclusief formule $E = 1/2 \cdot k \cdot (\Delta \ell)^2$, kinetische energie inclusief formule $E = 1/2 \cdot m \cdot v^2$, chemische energie, thermische energie, stralingsenergie, kernenergie, elektrische energie
- Energie-eenheden die niet in het SI voorkomen: kilowattuur, kilocalorie
- Wet van behoud van energie, energiebalans
- Energiedissipatie, open en geïsoleerde systemen

*Procedurele kennis

- Omvormen van formules: één variabele uitdrukken in functie van de andere
- Gebruiken van een formularium
- Kwantitatief opstellen van de energiebalans bij een omzetting van gravitationele energie, elastische energie en kinetische energie
- Kwalitatief opstellen van de energiebalans bij een omzetting van gravitationele energie, elastische energie, kinetische energie, chemische energie, thermische energie, stralingsenergie, kernenergie en elektrische energie

Met inbegrip van context

- De eindterm wordt met context gerealiseerd.

Met inbegrip van dimensies eindterm

Cognitieve dimensie: beheersingsniveau toepassen

6.37 De leerlingen verklaren het energietransport bij faseovergangen en bij temperatuursveranderingen van stoffen kwalitatief aan de hand van het deeltjesmodel.

Met inbegrip van kennis

*Feitenkennis

- (Absolute) temperatuur, thermische energie, warmte, cohesiekrachten, deeltjesmodel, smeltpunt
- Aggregatietoestanden: vast, vloeibaar, gas

- Faseovergangen: smelten, stollen, verdampen, condenseren, sublimeren, desublimeren

*Conceptuele kennis

- (Absolute) temperatuur, thermische energie, warmte en de kwalitatieve verbanden ertussen
- Warmtebalans als behoud van energie
- Thermisch evenwicht
- Merkbare warmte bij temperatuursveranderingen
  - > Verband met kinetische energie van de deeltjes
  - > Specifieke warmtecapaciteit
- Latente warmte bij faseovergangen
  - > Verband met potentiële energie van de deeltjes
  - > Cohesiekrachten

Met inbegrip van context

- De eindterm wordt met context gerealiseerd.

Met inbegrip van dimensies eindterm

Cognitieve dimensie: beheersingsniveau begrijpen

6.38 De leerlingen leiden bij een chemische reactie de energie-uitwisseling met de omgeving af aan de hand van waarnemingen en voorbeeldreacties in authentieke contexten.

Met inbegrip van kennis

*Feitenkennis

- Exo-energetische reactie, endo-energetische reactie

*Conceptuele kennis

- Onderscheid tussen een exo-energetische reactie en een endo-energetische reactie
- Energiediagram

Met inbegrip van dimensies eindterm

Cognitieve dimensie: beheersingsniveau begrijpen

6.39 De leerlingen verklaren de principes van oplossen en elektrische geleiding met behulp van een gegeven chemische structuur.

Met inbegrip van kennis

*Feitenkennis

- Polair, apolair
- Ionisatie, dissociatie, hydratatie

*Conceptuele kennis

- Water als dipoolmolecule
- Polaire en apolaire stoffen
- Verband tussen het bindingstype en het geleidingsvermogen
- Verband tussen het bindingstype en het oplosgedrag van stoffen
- Intermoleculaire krachten: dipoolkrachten, ion-dipool interacties
- Elektronegativiteit
- Principe van elektrische geleiding, geleider en isolator

- Elektrolyten en niet-elektrolyten: ionisatie en dissociatie
- Principe van oplossen: dissociatie, hydratatie

Met inbegrip van context

- Chemische structuren zoals binaire stoffen, H_2O , $CaCO_3$, CCl_4 komen aan bod.
- De chemische structuur wordt aangereikt.

Met inbegrip van dimensies eindterm

Cognitieve dimensie: beheersingsniveau begrijpen

6.40 De leerlingen beschrijven eenvoudige elektrische stroomkringen aan de hand van de concepten elektrische stroomsterkte, spanning, weerstand, geleidbaarheid, vermogen, energie en de verbanden ertussen.

Met inbegrip van kennis

*Feitenkennis

- Geleider en isolator
- Stroomsterkte, spanning, weerstand, geleidbaarheid
- Spanningsbron, gelijkspanning
- Wet van Ohm
- Serie- en parallelschakeling

*Conceptuele kennis

- Geleider en isolator
- Spanningsbronnen, gelijkspanning
- Elektrische stroomsterkte, spanning, weerstand, geleidbaarheid en de verbanden ertussen
- Wet van Ohm
- Weerstand, geleidbaarheid, stroomsterkte en spanning bij serie- en parallelschakeling
- Vermogen
- Joule-effect
- Veiligheidsaspecten: elektrocutie, kortsluiting en overbelasting
- Recht en omgekeerd evenredig verband

Met inbegrip van context

- De eindterm wordt met context gerealiseerd.
- Er is aandacht voor de veiligheid in een elektrische installatie: zekeringen, verliesstroomschakelaar, aarding, elektrische isolatie.

Met inbegrip van dimensies eindterm

Cognitieve dimensie: beheersingsniveau begrijpen

6.47 De leerlingen gebruiken met de nodige nauwkeurigheid meetinstrumenten en hulpmiddelen om te observeren, te meten, te experimenteren en te onderzoeken in wiskundige, natuurwetenschappelijke, technologische en STEM-contexten.

Met inbegrip van kennis

*Conceptuele kennis

- Hulpmiddelen en meetinstrumenten verbonden aan eindtermen van de tweede graad doorstroomfinaliteit

*Procedurele kennis

- Gebruiken van hulpmiddelen en meetinstrumenten verbonden aan eindtermen van de tweede graad doorstroomfinaliteit zoals weegschaal, pH-meter en -indicatoren, thermometer, maatbeker, pipet, gereedschappen, chronometer

Met inbegrip van dimensies eindterm

Cognitieve dimensie: beheersingsniveau toepassen

Psychomotorische dimensie: Een vaardigheid zelfstandig uitvoeren: bewegingen/handelingen worden meer automatisch uitgevoerd, zijn vloeiend, betrouwbaar en efficiënt. Essentiële elementen van de beweging/handeling zijn regelmatig aanwezig.

6.48 De leerlingen werken op een veilige en duurzame manier met materialen, chemische stoffen en technische en biologische systemen.

Met inbegrip van kennis

*Feitenkennis

- Veiligheidspictogrammen

*Conceptuele kennis

- H/P-zinnen

*Procedurele kennis

- Gebruiken en indien nodig onderhouden van technische systemen zoals handwerkgereedschappen, glaswerk, meetinstrumenten, computers
- Gebruiken van informatie zoals instructiekaarten voor technische systemen, pictogrammen, symbolen, onderhoudsvorschriften, handleidingen en (werk)tekeningen
- Toepassen van goede praktijken zoals
  - > Ordelijk werken, productetiketten interpreteren
  - > Alert zijn voor energie die kan vrijkomen onder de vorm van warmte, geluid, straling, elektriciteit
- Omgaan met chemisch en biologisch afval

Met inbegrip van dimensies eindterm

Cognitieve dimensie: beheersingsniveau toepassen

Psychomotorische dimensie: Een vaardigheid uitvoeren na instructie of uit het geheugen: de meest essentiële elementen van de beweging/handeling zijn aanwezig, maar nog niet consequent.

6.49 De leerlingen gebruiken op een gepaste manier meetwaarden, grootheden en eenheden in wiskundige, natuurwetenschappelijke, technologische en STEM-contexten.

Met inbegrip van kennis

*Feitenkennis

- Symbolen van grootheden en (SI-) eenheden uit eindtermen van de tweede graad doorstroomfinaliteit

*Conceptuele kennis

- Beduidende cijfers
- Meetnauwkeurigheid
- Onderscheid tussen vectoriële en scalaire grootheden

*Procedurele kennis

- Gebruiken van relevante symbolen van grootheden en (SI-) eenheden uit eindtermen van de tweede graad doorstroomfinaliteit
- Herleiden van courante eenheden
- Gebruiken van notaties met machten van 10 zoals wetenschappelijke notatie, ingenieursnotatie
- Gebruiken van vuistregels voor de bepaling van het aantal beduidende cijfers en de nauwkeurigheid bij bewerkingen met meetresultaten
- Schatten van grootheden aan de hand van referentiepunten

Met inbegrip van dimensies eindterm

Cognitieve dimensie: beheersingsniveau toepassen

6.50 De leerlingen onderzoeken verbanden tussen grootheden op kwantitatieve wijze.

Met inbegrip van kennis

*Feitenkennis

- Namen en symbolen van grootheden en eenheden uit eindtermen van de tweede graad doorstroomfinaliteit

*Conceptuele kennis

- Recht en omgekeerd evenredig verband
- Kwadratisch verband, lineair verband
- Spreidingsdiagram
- Informeel begrip van trendlijn
- Informeel begrip van de correlatiecoëfficiënt bij een lineair verband

*Procedurele kennis

- Opstellen en interpreteren van grafieken en formules
- Omvormen van formules: één variabele uitdrukken in functie van de andere
- Met ICT
  - > Bepalen en interpreteren van de trendlijn met bijhorend voorschrift en correlatiecoëfficiënt
  - > Opstellen en interpreteren van een spreidingsdiagram

Met inbegrip van context

*Volgende verbanden tussen grootheden zoals

- Tussen massa en volume of inhoud
- Tussen de grootte van de zwaartekracht en de massa
- Tussen temperatuursverandering, warmtehoeveelheid en massa

komen aan bod.

Met inbegrip van dimensies eindterm

Cognitieve dimensie: beheersingsniveau analyseren

6.51 De leerlingen gebruiken verhoudingen van en evenredigheden tussen massa's, volumes en stofhoeveelheden om dichtheden, molaire grootheden en concentraties te beschrijven.

Met inbegrip van kennis

*Feitenkennis

- Massa, volume, stofhoeveelheid
- Dichtheid
- Concentratie
- Molaire massa, molair volume
- Verdunning

*Conceptuele kennis

- Verhouding en evenredigheid
- Massa, volume, deeltjeshoeveelheid
- Dichtheid zoals massadichtheid, deeltjesdichtheid
- Concentratie zoals molaire concentratie
- Molaire massa, molair volume

*Procedurele kennis

- Omvormen van formules: één variabele uitdrukken in functie van de andere

Met inbegrip van dimensies eindterm

Cognitieve dimensie: beheersingsniveau toepassen

6.52 De leerlingen ontwikkelen natuurwetenschappelijke, technologische, en wiskundige modellen in disciplinespecifieke en STEM-contexten om te visualiseren, te onderzoeken, op te lossen en te verklaren.

Met inbegrip van kennis

*Conceptuele kennis

- Wiskundige, natuurwetenschappelijke en technologische concepten uit de eindtermen van de tweede graad doorstroomfinaliteit
- Model als vereenvoudigde voorstelling van de werkelijkheid met de validiteit en reikwijdte ervan
- Modellen zoals schema's, schetsen, diagrammen, tekeningen, replica's, prototypes, (computer)simulaties, grafieken, tabellen, formules, vergelijkingen

*Procedurele kennis

- Toepassen van relevante wiskundige, natuurwetenschappelijke en technologische concepten uit eindtermen van de tweede graad doorstroomfinaliteit
- Modelleren
  - > Conceptualiseren
    - # Analyseren van de vraag of probleemstelling om verbanden/relaties/patronen te identificeren
    - # Kiezen van een geschikt model
  - > Concretiseren van het gekozen model
  - > Analyseren van de validiteit en reikwijdte van het model in de context

Met inbegrip van dimensies eindterm

Cognitieve dimensie: beheersingsniveau creëren

6.53 De leerlingen passen een wetenschappelijke methode toe om kennis te ontwikkelen en om vragen te beantwoorden.

Met inbegrip van kennis

*Conceptuele kennis

- Wiskundige, natuurwetenschappelijke en technologische concepten uit eindtermen van de tweede graad doorstroomfinaliteit
- Wetenschappelijke methode
- Toepasbaarheid van empirische onderzoeksmethoden op natuurlijke en technische systemen

*Procedurele kennis

- Definiëren en afbakenen van de probleemstelling
- Formuleren van een onderzoeksvraag en hypothese
- Opstellen en uitvoeren van een onderzoeksplan en experiment
- Waarnemen en verzamelen van data
- Analyseren van data die grafisch en op andere manieren worden weergegeven
- Trekken van conclusies op basis van data die grafisch en op andere manieren worden weergegeven
- Formuleren van conclusie(s) als verklaring of antwoord op een onderzoeksvraag
- Reflecteren en communiceren over de gekozen methodologie en resultaten

Met inbegrip van dimensies eindterm

Cognitieve dimensie: beheersingsniveau analyseren

Psychomotorische dimensie: Een vaardigheid uitvoeren na instructie of uit het geheugen: de meest essentiële elementen van de beweging/handeling zijn aanwezig, maar nog niet consequent.

6.54 De leerlingen analyseren natuurlijke en technische systemen aan de hand van verschillende STEM-concepten.

Met inbegrip van kennis

*Conceptuele kennis

- Wiskundige, natuurwetenschappelijk en technologische concepten uit eindtermen van de tweede graad doorstroomfinaliteit
- Natuurlijke en technische systemen
- STEM-concepten (cross-cutting concepts)
  - > Energie, materie en informatie (getallen, data, ...)
  - > Oorzaak en gevolg, terugkoppeling
  - > Patronen
  - > Verhouding en hoeveelheid
  - > Stabiliteit en verandering
  - > Structuur en functie
  - > Systemen en modellen

*Procedurele kennis

- Identificeren van het behoud en omzetting van materie, energie of informatie in en tussen systemen
- Identificeren van (causale) verbanden en terugkoppeling om te verklaren en te voorspellen
- Herkennen van regelmaat om gegevens te ordenen en systemen te evalueren
- Herkennen van de invloed van schaal, proportie en aantal op de eigenschappen van systemen
- Bepalen van de invloed van verstoringen op systemen
- Leggen van de relatie tussen de vorm en de opbouw van dat systeem met de eigenschappen en de functie van dit systeem en vice versa
- Benaderend weergeven van fenomenen door ze af te bakenen en te modelleren

Met inbegrip van dimensies eindterm

Cognitieve dimensie: beheersingsniveau analyseren

6.55 De leerlingen ontwerpen een oplossing voor een probleem door concepten en praktijken uit verschillende STEM-disciplines geïntegreerd aan te wenden.

Met inbegrip van kennis

*Conceptuele kennis

- Wiskundige, natuurwetenschappelijk, technologische en STEM- concepten uit eindtermen van de tweede graad doorstroomfinaliteit

*Procedurele kennis

- Toepassen van probleemoplossende strategieën
  - > Definiëren van het probleem
  - > Bepalen van criteria voor de oplossing
  - > Identificeren van deelproblemen en erbij horende wiskundige, wetenschappelijke of technologische concepten
  - > Bedenken van mogelijke oplossingen voor deelproblemen
  - > Testen, evalueren en bijsturen van de totaaloplossing
  - > Toepassen van wiskundige, natuurwetenschappelijke, technologische en STEM- concepten en praktijken om deelproblemen op te lossen
  - > Integreren van deeloplossingen
  - > Testen, evalueren en bijsturen van de totaaloplossing

Met inbegrip van context

- Elke STEM-discipline komt ten minste één maal geïntegreerd aan bod.

Met inbegrip van dimensies eindterm

Cognitieve dimensie: beheersingsniveau creëren

6.56 De leerlingen beargumenteren vanuit verschillende invalshoeken keuzes bij het ontwerp en het gebruik van technische systemen en andere STEM-oplossingen.

Met inbegrip van kennis

*Conceptuele kennis

- Wiskundige, natuurwetenschappelijke en technologische concepten uit eindtermen van de tweede graad doorstroomfinaliteit
- Ontwerpen als scheppend proces waarbij afwegingen en keuzes worden gemaakt
- Invalshoeken zoals ecologisch, ethisch, cultureel, technisch, economisch, maatschappelijk

*Procedurele kennis

- Toepassen van criteria om een geschikte keuze te bepalen

*Metacognitieve kennis

- Eigen normen en waarden

Met inbegrip van dimensies eindterm

Cognitieve dimensie: beheersingsniveau evalueren

Affectieve dimensie^o: Voorkeur tonen voor en belang hechten aan waarden, opvattingen, gedragingen, gebeurtenissen, informatie, taken, strategieën, ...

6.57 De leerlingen onderzoeken aan de hand van concrete maatschappelijke uitdagingen de wisselwerking tussen STEM-disciplines onderling en tussen STEM-disciplines met de maatschappij.

Met inbegrip van kennis

*Conceptuele kennis

- Wiskundige, natuurwetenschappelijke en technologische concepten uit eindtermen van de tweede graad doorstroomfinaliteit
- Relatie tussen maatschappelijke behoeften, keuzes en STEM-toepassingen
- Dynamiek tussen STEM-disciplines onderling
- Wiskunde, wetenschappen en technologie als onderdeel van culturele ontwikkeling
- Belang van interdisciplinariteit en multiperspectiviteit bij het aanpakken van grote uitdagingen
- Systeemdenken

*Procedurele kennis

- Systeemdenken

Met inbegrip van context

- Contexten zoals klimaatverandering, hernieuwbare energie, zorg en gezondheid, onderwijs, watervoorziening, mobiliteit, leefbare en duurzame steden, oceaanvervuiling komen aan bod.
- De duurzame ontwikkelingsdoelen zoals geformuleerd door de internationale gemeenschap worden aangereikt (SDG's, sustainable development goals).

Met inbegrip van dimensies eindterm

Cognitieve dimensie: beheersingsniveau analyseren

13.11 De leerlingen formuleren, na analyse van een aangereikt probleem, een onderzoeksvraag en een hypothese.

Met inbegrip van kennis

*Conceptuele kennis

- Onderzoeksvraag
- Hypothese
- Invalshoeken om een probleem te bekijken
- Criteria voor een onderzoeksvraag zoals onderzoekbaar, haalbaar, ondubbelzinnig, afgebakend, relevant, beknopt, vraagvorm
- Criteria voor een hypothese zoals toetsbaar, ondubbelzinnig, afgebakend, relevant, beknopt

*Procedurele kennis

- Toepassen van criteria bij de formulering van een onderzoeksvraag en een hypothese
- Toepassen van principes van inductief en deductief redeneren
- Uitvoeren van een probleemanalyse

Met inbegrip van dimensies eindterm

Cognitieve dimensie: beheersingsniveau creëren

13.12 De leerlingen voeren een onderzoekstechniek uit om digitale en niet-digitale gegevens te verwerven in functie van een onderzoeksvraag.

Met inbegrip van kennis

*Conceptuele kennis

- Soorten onderzoekstechnieken: experiment en meting en andere technieken zoals observatie, interview, enquête, algoritme

*Procedurele kennis

- Toepassen van een onderzoekstechniek

Met inbegrip van dimensies eindterm

Cognitieve dimensie: beheersingsniveau toepassen

13.13 De leerlingen voeren een zelfgekozen en geschikte oplossingsstrategie uit in functie van een onderzoek of een probleem.

Met inbegrip van kennis

*Conceptuele kennis

- Algoritme, heuristiek
- Criteria om een geschikte oplossingsstrategie te bepalen zoals doelstellingen, beschikbaarheid van gegevens, tijd, middelen

*Procedurele kennis

- Toepassen van specifieke oplossingsstrategieën en specifieke vuistregels
- Toepassen van criteria om een geschikte oplossingsstrategie te bepalen
- Toepassen van reflectievaardigheden

Met inbegrip van dimensies eindterm

Cognitieve dimensie: beheersingsniveau evalueren

13.14 De leerlingen formuleren een conclusie bij een onderzoeksvraag en een antwoord op een hypothese op basis van eigen onderzoeksresultaten.

Met inbegrip van kennis

*Conceptuele kennis

- Criteria voor een conclusie zoals onderzoeksgebaseerd, bondig, relevant, eenduidig, gestructureerd

*Procedurele kennis

- Gebruiken van voorkennis
- Gebruiken van de tijdens het onderzoek verworven informatie
- Toepassen van criteria voor het formuleren van een conclusie

Met inbegrip van dimensies eindterm

Cognitieve dimensie: beheersingsniveau creëren

7.2 Cesuurdoelen

11.2.1 De leerlingen analyseren elektromagnetische fenomenen en toepassingen ervan kwalitatief en kwantitatief aan de hand van de concepten kracht en veld.

Met inbegrip van kennis

*Feitenkennis

- Vakterminologie, notaties, namen van grootheden en eenheden, symbolen van grootheden en eenheden inherent aan de afbakening van het cesuurdoel, waaronder lading, kracht, elektrische veldsterkte, elektrische potentiaal, elektrische spanning, magnetische inductie

*Conceptuele kennis

- Het elektrisch veld
  - > Coulombkracht inclusief formule voor de grootte ervan $F=k \cdot |Q_1| \cdot |Q_2|/r^2$
  - > Elektrische veldsterkte als vectoriële grootheid, elektrische veldlijnen en het verband tussen die twee
  - > Elektrische potentiaal en elektrische spanning
  - > Radiaal veld: elektrische veldsterkte in een punt inclusief formule voor de grootte ervan $E=k \cdot |Q|/r^2$
  - > Homogeen veld: elektrische veldsterkte in een punt en elektrische spanning tussen twee punten inclusief formule voor het verband tussen de groottes ervan $E=U/d$
  - > Capaciteit van een condensator en van een vlakke condensator inclusief formules $C=Q/U$ en $C=\epsilon \cdot A/d$
- Het magnetisch veld
  - > Magnetische inductie als vectoriële grootheid, magnetische veldlijnen en het verband tussen die twee
  - > Magnetische inductie bij een stroomvoerende rechte geleider en bij een stroomvoerende spoel inclusief formules voor de groottes ervan $B=\mu \cdot I/(2\pi \cdot r)$ en $B=\mu \cdot I \cdot N/l$
  - > Informeel begrip van magnetische spin bij atomen
  - > Weissgebieden
  - > Kracht op een stroomvoerende geleider in een magnetisch veld inclusief formule voor de grootte ervan $F=B \cdot l \cdot I \cdot \sin\alpha$
- Het fenomeen elektromagnetische inductie
  - > Magnetische flux inclusief formule $\Phi=A \cdot B \cdot \cos(\alpha)$
  - > Wetten van Lenz en Faraday
  - > Inductiespanning inclusief formule $U=-N \cdot \Delta\Phi/\Delta t$

*Procedurele kennis

- Werken met vectoriële grootheden
  - > Bepalen van richting en zin van een vectoriële grootheid
  - > Ontbinden van een vector in zijn componenten: grafisch en via berekening
  - > Samenstellen van vectoren: grafisch en via berekening
- Schetsen van vectoren en grafieken
- Omvormen van formules: één variabele uitdrukken in functie van de andere
- Gebruiken van een formularium
- Oplossen van problemen m.b.t. elektromagnetisme

Met inbegrip van context

- Het cesuurdoel wordt met context gerealiseerd.
- Het gebruik van grootheden en eenheden uit het SI krijgt de voorkeur. Het gebruik en het nut van relevante niet-SI-eenheden worden behandeld.

Met inbegrip van dimensies eindterm

Cognitieve dimensie: Analyseren

11.2.2 De leerlingen analyseren elektrische gelijkstroomkringen kwalitatief en kwantitatief.

Met inbegrip van kennis

*Feitenkennis

- Vakterminologie, notaties, namen van grootheden en eenheden, symbolen van grootheden en eenheden inherent aan de afbakening van het cesuurdoel, waaronder lading, elektrische spanning, stroomsterkte, weerstand, geleidbaarheid, vermogen
- Symbolen en regels voor schematische voorstellingen inherent aan de afbakening van de specifieke eindterm
- Formules
  - > Stroomsterkte $I = \Delta Q / \Delta t$
  - > Weerstand $R = U / I$
  - > Geleidbaarheid $G = I / U$
  - > Vermogen inclusief formule $P = U \cdot I$
- Wet van Ohm

*Conceptuele kennis

- Gelijkstroomkringen
- Conventionele stroomzin en werkelijke stroomzin
- Stroomsterkte inclusief formule $I = \Delta Q / \Delta t$
- Weerstand: concept, fysieke component en grootheid inclusief formule $R = U / I$
- Geleidbaarheid inclusief formule $G = I / U$
- Wet van Ohm
- Joule-effect inclusief formule $Q = R \cdot I^2 \cdot \Delta t$
- Vermogen inclusief formule $P = U \cdot I$
- Wet van Pouillet inclusief formule $R = \rho \cdot \ell / A$
- Serie- en parallelschakeling van weerstanden
  - > Onbelaste spanningsdeler
  - > Substitutieweerstand
  - > Verdelingswetten voor spanning en stroomsterkte
- Condensator, capaciteit van een condensator inclusief formule $C = Q / U$
- Opladen en ontladen van een condensator in een gelijkstroomkring met een condensator en een weerstand inclusief opladings- en ontladingscurve

*Procedurele kennis

- Omvormen van formules: één variabele uitdrukken in functie van de andere
- Gebruiken van een formularium
- Berekenen van de substitutieweerstand van een gemengde schakeling van weerstanden
- Oplossen van gemengde schakelingen van weerstanden en één spanningsbron in gelijkstroomkringen

Met inbegrip van context

- Het cesuurdoel wordt met context gerealiseerd.
- Het gebruik van grootheden en eenheden uit het SI krijgt de voorkeur.

Met inbegrip van dimensies eindterm

Cognitieve dimensie: Analyseren

11.4.1 De leerlingen verklaren de inwendige werking van elementaire elektronische componenten.

Met inbegrip van kennis

*Feitenkennis

- Vakterminologie, notaties, namen van grootheden en eenheden, symbolen van grootheden en eenheden inherent aan de afbakening van het cesuurdoel waaronder halfgeleider, transistor
- Symbolen en regels voor schematische voorstellingen inherent aan de afbakening van het cesuurdoel

*Conceptuele kennis

- Kristalstructuur van halfgeleiders, p- en n-gedopeerde halfgeleiders
- Inwendige werking van een diode en een MOSFET-transistor

Met inbegrip van context

- Het cesuurdoel wordt met studierichtingspecifieke context gerealiseerd.

Met inbegrip van dimensies eindterm

Cognitieve dimensie: Begrijpen

11.4.2 De leerlingen ontwerpen elektronische schakelingen in functie van vooropgestelde criteria.

Met inbegrip van kennis

*Feitenkennis

- Vakterminologie, notaties, namen van grootheden en eenheden, symbolen van grootheden en eenheden inherent aan de afbakening van het cesuurdoel, waaronder sensor, actuator
- Symbolen en regels voor schematische voorstellingen inherent aan de afbakening van het cesuurdoel

*Conceptuele kennis

- Elektronische schakelingen met digitale en analoge componenten
- Dender, vrijloopdiode
- Gedrag van logische poorten
- Programmeerbare stuur-eenheden zoals een microprocessor, een pc
- Gedrag van eenvoudige sensoren en actuatoren

*Procedurele kennis

- Minimaliseren van digitale logica
- Vergelijken en kiezen van componenten a.d.h.v. technische data, i.f.v. vooropgestelde criteria
- Omzetten van een probleemstelling in een schakeling met programmeerbare stuur-eenheid, sensoren en actuatoren
- Tekenen, interpreteren en simuleren van schakelingen met software
- Programmeren van een programmeerbare stuur-eenheid
- Visualiseren van signalen i.f.v. de tijd met software of met een oscilloscoop

Met inbegrip van context

- Het cesuurdoel wordt met studierichtingspecifieke context gerealiseerd.
- Het gebruik van grootheden en eenheden uit het SI krijgt de voorkeur. Het gebruik en het nut van relevante niet-SI-eenheden worden behandeld.

Met inbegrip van dimensies eindterm

Cognitieve dimensie: Creëren

11.5.1 De leerlingen analyseren de verticale worp en de eenparig cirkelvormige beweging kwalitatief en kwantitatief.

Met inbegrip van kennis

*Feitenkennis

- Vakterminologie, notaties, namen van grootheden en eenheden, symbolen van grootheden en eenheden inherent aan de afbakening van het cesuurdoel, waaronder verplaatsing, afgelegde weg, snelheid, versnelling

*Conceptuele kennis

- Puntmassa en star lichaam
- Rotatie en translatie
- Positie, verplaatsing, snelheid en versnelling als vectoriële grootheden
- Onderscheid tussen verplaatsing en afgelegde weg
- Ogenblikkelijke snelheid en ogenblikkelijke versnelling
- Positie-, snelheids- en versnellingsfunctie
- Hoeksnelheid en baansnelheid
- Verbanden tussen de beweging en grafieken:
  - > Worp: $x(t)$, $v_x(t)$, $a_x(t)$
  - > ECB: $v(t)$, $a(t)$

*Procedurele kennis

- Schetsen van een grafiek
- Werken met vectoriële grootheden
  - > Bepalen van de richting en de zin van een vectoriële grootheid
  - > Ontbinden van een vector in zijn componenten: grafisch en via berekening
- Omvormen van formules: één variabele uitdrukken in functie van de andere
- Gebruiken van een formularium
- Oplossen van problemen m.b.t. kinematica
- Oplossen van kwantitatieve problemen m.b.t. kinematica van puntmassa's

Met inbegrip van context

- Het cesuurdoel wordt met context gerealiseerd.
- Het gebruik van grootheden en eenheden uit het SI krijgt de voorkeur. Het gebruik en het nut van relevante niet-SI-eenheden worden behandeld.

Met inbegrip van dimensies eindterm

Cognitieve dimensie: Analyseren

11.5.2 De leerlingen analyseren de statica van systemen kwalitatief en kwantitatief aan de hand van krachten en krachtmomenten.

Met inbegrip van kennis

*Feitenkennis

- Vakterminologie, notaties, namen van grootheden en eenheden, symbolen van grootheden en eenheden inherent aan de afbakening van het cesuurdoel, waaronder kracht, krachtmoment

*Conceptuele kennis

- Puntmassa en star lichaam
- Rotatie en translatie
- Massamiddelpunt
- Krachten

- > Soorten krachten
- > Wrijvingskracht inclusief formule voor de grootte ervan $F_w = \mu \cdot F_n$
- > Krachtenbalans, resulterende kracht
- > Drie wetten van Newton inclusief vectoriële formule $F = m \cdot a$
- Momenten
  - > Krachtmoment inclusief formule voor de grootte ervan $M = r \cdot F \cdot \sin \alpha$
  - > Momentenbalans, resulterend krachtmoment
- Statisch evenwicht

*Procedurele kennis

- Werken met vectoriële grootheden
  - > Bepalen van de richting en de zin van een vectoriële grootheid
  - > Ontbinden van een vector in zijn componenten: grafisch en via berekening
  - > Samenstellen van vectoren: grafisch en via berekening
- Opstellen van de krachten- en momentenbalans inclusief schets
- Omvormen van formules: één variabele uitdrukken in functie van de andere
- Gebruiken van een formularium
- Oplossen van problemen m.b.t. statica

Met inbegrip van context

- Het cesuurdoel wordt met context gerealiseerd.
- Contexten zoals onderstaande komen aan bod.
  - > Mechanismen zoals riemen, tandwielen, mechanische geleiders, katrollen, lagers, scharnieren, veersystemen, kruk-drijfstaangmechanisme
  - > Structuren zoals vakwerken, een dubbele ladder
  - > Biomechanica: aspecten van het bewegingsapparaat zoals gewrichten, spieren, botten
- Het gebruik van grootheden en eenheden uit het SI krijgt de voorkeur. Het gebruik en het nut van relevante niet-SI-eenheden worden behandeld.

Met inbegrip van dimensies eindterm

Cognitieve dimensie: Analyseren

11.5.3 De leerlingen gebruiken de concepten arbeid, energie en het verband ertussen om energieomzettingen te kwantificeren.

Met inbegrip van kennis

*Feitenkennis

- Vakterminologie, notaties, namen van grootheden en eenheden, symbolen van grootheden en eenheden inherent aan de afbakening van het cesuurdoel waaronder arbeid, energie, warmte

*Conceptuele kennis

- Arbeid geleverd door een constante kracht inclusief formule $W = F \cdot \Delta x \cdot \cos(\alpha)$
- Arbeid-energietheorema
- Energie
  - > Soorten energie inclusief formules: kinetische energie van een puntmassa $E = 1/2 \cdot m \cdot v^2$, potentiële gravitatie-energie $E = m \cdot g \cdot h$, potentiële elastische energie $E = 1/2 \cdot k \cdot (\Delta \ell)^2$ en andere zoals elektrische energie $E = Q \cdot V$, chemische energie, thermische energie, stralingsenergie $E = h \cdot f$
- Energieopslag zoals batterijen, waterreservoirs, veren

- Rendement en vermogen inclusief formules voor rendement $\eta = E_{\text{nuttig}}/E_{\text{totaal}}$ en gemiddeld vermogen $P = \Delta E / \Delta t$
- Wet van behoud van energie
- Warmte
- Energiedissipatie

*Procedurele kennis

- Omvormen van formules: één variabele uitdrukken in functie van de andere
- Gebruiken van een formularium
- Oplossen van kwantitatieve problemen m.b.t. arbeid en energieomzettingen

Met inbegrip van context

- Het cesuurdoel wordt met context gerealiseerd.
- Het gebruik van grootheden en eenheden uit het SI krijgt de voorkeur. Het gebruik en het nut van relevante niet-SI-eenheden worden behandeld.

Met inbegrip van dimensies eindterm

Cognitieve dimensie: Toepassen

11.6.1 De leerlingen analyseren kwantitatief en kwalitatief mechanische eigenschappen van materialen.

Met inbegrip van kennis

*Feitenkennis

- Vakterminologie, notaties, namen van grootheden en eenheden, symbolen van grootheden en eenheden inherent aan de afbakening van het cesuurdoel, waaronder kracht, krachtmoment

*Conceptuele kennis

- Trek, druk, wringing
- Axiale en radiale krachten, krachtmomenten
- Plastische en elastische vervorming, breuk
  - > Wet van Hooke inclusief formules $\sigma = E \cdot \epsilon$ en $M = C \cdot \phi$, elasticiteitsmodulus en torsieconstante
- Spanning-vervormingdiagrammen
- Mechanische eigenschappen van materialen

*Procedurele kennis

- Kwantitatief en kwalitatief oplossen van problemen m.b.t. mechanische eigenschappen van materialen
- Werken met vectoriële grootheden
  - > Bepalen van de richting en de zin van een vectoriële grootheid
  - > Ontbinden van een vector in zijn componenten: grafisch en via berekening
- Omvormen van formules: één variabele uitdrukken in functie van de andere
- Gebruiken van een formularium

Met inbegrip van context

- Het cesuurdoel wordt met richtingspecifieke context gerealiseerd.
- Het gebruik van grootheden en eenheden uit het SI krijgt de voorkeur. Het gebruik en het nut van relevante niet-SI-eenheden worden behandeld.

Met inbegrip van dimensies eindterm

Cognitieve dimensie: Analyseren

11.6.2 De leerlingen onderzoeken eigenschappen van constructies.

Met inbegrip van kennis

*Feitenkennis

- Vakterminologie, notaties, namen van grootheden en eenheden, symbolen van grootheden en eenheden inherent aan de afbakening van het cesuurdoel
- Symbolen en regels voor schematische voorstellingen inherent aan de afbakening van het cesuurdoel

*Conceptuele kennis

- Ontwerp- en uitvoeringscriteria
- Ontwerpmodellen, ontwerpplannen en uitvoeringsplannen
- Uitvoeringsvormen en -technieken
- Relatie tussen materiaal, structuur en functie
- Eigenschappen van materialen en structuren

*Procedurele kennis

- Vergelijken van materialen en structuren a.d.h.v. technische data
- Tekenen, interpreteren en simuleren van constructies met software zoals BIM, CAD
- Interpreteren van plannen en modellen in twee en drie dimensies

Met inbegrip van context

- Het cesuurdoel wordt gerealiseerd met studierichtingspecifieke context.
- Contexten zoals bouw- en houtconstructies, infrastructuur, product- en projectontwikkeling komen aan bod.
- Het gebruik van grootheden en eenheden uit het SI krijgt de voorkeur. Het gebruik en het nut van relevante niet-SI-eenheden worden behandeld.

Met inbegrip van dimensies eindterm

Cognitieve dimensie: Analyseren

11.9.1 De leerlingen gebruiken concepten met betrekking tot de thermodynamica kwalitatief en kwantitatief om fenomenen en toepassingen ervan te verklaren.

Met inbegrip van kennis

*Feitenkennis

- Vakterminologie, notaties, namen van grootheden en eenheden, symbolen van grootheden en eenheden inherent aan de afbakening van het cesuurdoel waaronder arbeid, energie, warmte
- Formule voor ideale gaswet $p \cdot V = n \cdot R \cdot T$

*Conceptuele kennis

- Wet van behoud van energie
- Arbeid verricht door een systeem, verandering van inwendige energie van een systeem en warmtehoeveelheid toegevoegd aan een systeem
- De 0de en 1ste hoofdwet van de thermodynamica
- Energiedissipatie
- Open, gesloten en geïsoleerd systeem
- Thermodynamische processen zoals een smeltproces, een kookproces
- Rendement inclusief formule $\eta = E_{\text{nuttig}} / E_{\text{totaal}}$

- Fasediagrammen
- Ideale gaswet als toestandsvergelijking inclusief formule $p \cdot V = n \cdot R \cdot T$
- Merkbare en latente warmte inclusief formules $Q = c \cdot m \cdot \Delta T$ en $Q = \ell \cdot m$
- Warmtebalans bij temperatuursveranderingen en faseovergangen

*Procedurele kennis

- Omvormen van formules: één variabele uitdrukken in functie van de andere
- Gebruik van een formularium
- Oplossen van kwantitatieve problemen m.b.t. de ideale gaswet en de warmtebalans
- Oplossen van problemen m.b.t. thermodynamica

Met inbegrip van context

Het cesuurdoel wordt met studierichtingspecifieke context gerealiseerd.

- Het gebruik van grootheden en eenheden uit het SI krijgt de voorkeur. Het gebruik en het nut van relevante niet-SI-eenheden worden behandeld.
- Faseovergangen m.b.t. de warmtebalans zoals verdampen, condenseren, smelten en stollen

Met inbegrip van dimensies eindterm

Cognitieve dimensie: Toepassen

11.10.1 De leerlingen analyseren fenomenen met betrekking tot de statica van fluïda en toepassingen ervan kwalitatief en kwantitatief.

Met inbegrip van kennis

*Feitenkennis

- Vakterminologie, notaties, namen van grootheden en eenheden, symbolen van grootheden en eenheden inherent aan de afbakening van het cesuurdoel, waaronder druk, kracht
- Formules
  - > Druk $p = F/A$
  - > Ideale gaswet $p \cdot V = n \cdot R \cdot T$

*Conceptuele kennis

- Fluïda, gassen, vloeistoffen
- (On)samendrukbaarheid van fluïda
- Druk op en in fluïda
- Overdruk, onderdruk, atmosferische druk
- Hydrostatische druk in een fluïdum
- Totale druk in een fluïdum inclusief formule $p = p_0 + \rho \cdot g \cdot h$
- Beginsel van Pascal
- Ideale gaswet inclusief formule $p \cdot V = n \cdot R \cdot T$

*Procedurele kennis

- Omvormen van formules: één variabele uitdrukken in functie van de andere
- Gebruiken van een formularium
- Kwalitatief en kwantitatief analyseren van problemen m.b.t. fluïdostatica
- Oplossen van kwantitatieve problemen m.b.t. totale druk in een fluïdum en de ideale gaswet

Met inbegrip van context

- Het cesuurdoel wordt met studierichtingspecifieke context gerealiseerd.
- Het gebruik van grootheden en eenheden uit het SI krijgt de voorkeur. Het gebruik en het nut van relevante niet-SI-eenheden worden behandeld.

Met inbegrip van dimensies eindterm

Cognitieve dimensie: Analyseren

11.10.3 De leerlingen analyseren ofwel hydraulische ofwel elektrohydraulische ofwel pneumatische ofwel elektropneumatische schakelingen.

Met inbegrip van kennis

*Feitenkennis

- Vakterminologie, notaties, namen van grootheden en eenheden, symbolen van grootheden en eenheden inherent aan de afbakening van de specifieke eindterm waaronder pomp, ventiel, smoorklep, cilinder
- Symbolen en regels voor schematische voorstellingen inherent aan de afbakening van het cesuurdoel

*Conceptuele kennis

- Druk, debiet, vermogen
- Componenten: pompen, ventielen, cilinders, smoorkleppen
- Eigenschappen van componenten
- Schakelingen van componenten

*Procedurele kennis

- Vergelijken van componenten a.d.h.v. technische data
- Tekenen, interpreteren en simuleren van schakelingen met software

Met inbegrip van context

- Het cesuurdoel wordt met studierichtingspecifieke context gerealiseerd.
- Het gebruik van grootheden en eenheden uit het SI krijgt de voorkeur. Het gebruik en het nut van relevante niet-SI-eenheden worden behandeld.

Met inbegrip van dimensies eindterm

Cognitieve dimensie: Analyseren

12.1.1 De leerlingen ontwikkelen een oplossing voor een probleem door inzichten, concepten en vaardigheden uit verschillende STEM-disciplines geïntegreerd toe te passen.

Met inbegrip van kennis

*Conceptuele kennis

- Wiskundige, natuurwetenschappelijke, technologische en computationele concepten uit de studierichtingspecifieke eindtermen
- Wetenschappelijke methode
- Technisch proces

*Procedurele kennis

- Definiëren van het probleem, de behoefte
- Bepalen van criteria en specificaties
- Opstellen van een planning

- Bedenken van mogelijke technische modellen rekening houdend met de bepaalde criteria en de bepaalde specificaties
- Analyseren van oplossingen om een optimaal ontwerp te selecteren inclusief kosten-batenanalyse
- Realiseren van het prototype met studierichtings specifieke materialen, systemen en technieken
- Testen en evalueren van het prototype aan de hand van opgestelde modellen, de bepaalde criteria en de bepaalde specificaties inclusief effectonderzoek
- Toepassen van een iteratief technisch proces
- Toepassen van wetenschappelijke onderzoeksmethoden om gefundeerde beslissingen te nemen
- Toepassen van computationele vaardigheden zoals het opstellen van een flowchart (stroomdiagram), programmeren, modelleren en simuleren aan de hand van ICT
- Geïntegreerd toepassen van wiskundige, wetenschappelijke, technologische en computationele inzichten, concepten en vaardigheden
- Toepassen van reflectievaardigheden

Met inbegrip van context

- De problemen hebben een maatschappelijke relevantie.
- Elke STEM-discipline komt tenminste met één andere STEM-discipline geïntegreerd aan bod.
- De duurzame ontwikkelingsdoelen zoals geformuleerd door de internationale gemeenschap worden aangereikt (SDG's, sustainable development goals).

Met inbegrip van dimensies eindterm

Cognitieve dimensie: Creëren

Psychomotorische dimensie: Een vaardigheid uitvoeren na instructie of uit het geheugen: de meest essentiële elementen van de beweging/handeling zijn aanwezig, maar nog niet consequent.

13.3.2 De leerlingen passen principes van medisch verantwoord en veilig bewegen toe.

Met inbegrip van kennis

*Conceptuele kennis

- Principes van blessurepreventie op basis van actuele wetenschappelijke inzichten
- Preventieve maatregelen: veilige bewegingsomgeving, helpersfunctie, aangepaste kledij en aangepast schoeisel
- Herstel- en overtraining
- Bewegingsnormen op basis van actuele wetenschappelijke inzichten

*Procedurele kennis

- Toepassen van preventieve maatregelen: veilige bewegingsomgeving, helpersfunctie, aangepaste kledij en aangepast schoeisel
- Toepassen van principes van blessurepreventie zoals opwarmen, cooling down, gecontroleerde bewegingsuitvoering

*Metacognitieve kennis

- Eigen bewegingslimieten binnen de KLUSCE

Met inbegrip van dimensies eindterm

Cognitieve dimensie: Toepassen

Psychomotorische dimensie: Een vaardigheid in een andere vorm toepassen en integreren met andere kennis en vaardigheden. Essentiële elementen van de beweging/handeling zijn meestal aanwezig.

Inhoud

1	Algemene inleiding	5
1.1	Het leerplanconcept: vijf uitgangspunten	5
1.2	De vormingscirkel – de opdracht van secundair onderwijs	5
1.3	Ruimte voor leraren(teams) en scholen	6
1.4	Differentiatie	7
1.5	Opbouw van de leerplannen.....	8
2	Situering	9
2.1	Samenhang met de eerste graad	9
2.2	Samenhang in de tweede graad	9
2.3	Plaats in de lessentabel.....	9
3	Pedagogisch-didactische duiding.....	10
3.1	Technologische wetenschappen en het vormingsconcept.....	10
3.2	Krachtlijnen	11
3.3	Opbouw.....	12
3.4	Leerlijnen.....	13
3.4.1	Samenhang met de eerste graad	13
3.4.2	Samenhang in de tweede graad	13
3.4.3	Samenhang met de derde graad.....	14
3.5	Aandachtspunten.....	14
3.5.1	Mogelijke organisatievormen	14
3.5.2	Samenhang tussen wetenschappen	14
3.5.3	Methodische samenhang tussen wetenschappen vanuit de doelen engineering	15
3.5.4	Onderzoekend leren, leren onderzoeken	15
3.5.5	Ontwerpend leren, leren ontwerpen.....	15
3.5.6	Samenhang vanuit het gebruik van STEM-concepten	16
3.5.7	Samenhang vanuit inzicht in ‘wetenschappelijke kernideeën’ (Big ideas)	16
3.5.8	Samenhang met andere leerplannen binnen de finaliteit	17
3.5.9	Samenhang over de finaliteiten heen.....	18
3.6	Leerplanformularium	18
3.6.1	Mechanica.....	19
3.6.2	Arbeid, energie, vermogen en rendement	19
3.6.3	Elektriciteit	19
3.6.4	Druk in vaste stoffen, vloeistoffen en gassen, thermodynamica	20

4	Leerplandoelen	20
4.1	Engineering	20
4.2	Technologische wetenschappen	27
4.2.1	De Wetten van Newton	27
4.2.2	Bewegingsleer	29
4.2.3	Statisch evenwicht in het vlak.....	30
4.2.4	Materialenleer	31
4.2.5	Arbeid en energie.....	32
4.2.6	Gelijkstroomkringen.....	33
4.2.7	Electrostatica, elektromagnetisme en inductie	35
4.2.8	Elektronica - ICT	37
4.2.9	Hydrostatica	39
4.2.10	Thermodynamica	40
4.3	Chemie	42
4.3.1	Mengsels en zuivere stoffen	42
4.3.2	Aspecten van een chemische reactie.....	43
4.3.3	Bouw en eigenschappen van atomen.....	44
4.3.4	Chemische bindingen	45
4.3.5	Indeling van samengestelde stoffen	46
4.3.6	Principe van oplossen en elektrische geleiding	48
4.3.7	Kwantitatieve aspecten.....	49
4.3.8	Reactiesoorten	50
5	Lexicon en pop-ups	52
5.1	Lexicon	52
5.2	Pop-ups	53
6	Basisuitrusting	53
6.1	Infrastructuur	53
6.2	Materiaal, toestellen, machines en gereedschappen beschikbaar in de infrastructuur	54
6.3	Materiaal en gereedschappen waarover elke leerling moet beschikken	55
7	Concordantie	55
7.1	Eindtermen.....	57
7.2	Cesuurdoelen	74